Liszka József

A *tsátsogó beretvás* és társai

Tájékozódási kísérlet egy anekdotacsoport „örök körforgásában”*

József Liszka
The Chattering Barber and His Companions: An Attempted Orientation in the “Eternal Cycle” of an Anecdote Group
Keywords: comparative textual folkloristics; Hungarian–Slovak folkloristic relations; 18th-century anecdotes; Jozef Ignác Bajza; Sámuel Andrád; Vade Mecum

DOI: https://doi.org/10.61795/fssr.v28y2026i4.06

A főcím nem is annyira, hiszen rá a későbbiekben adódik majd értelmezés, de az alcím azért némi magyarázatra szorul. Landgraf Ildikó a magyar anekdotaértelmezésre, -fogalomra és szóhasználatra, annak kutatástörténetére, valamint műfajelméleti kérdéseire vonatkozó áttekintésének az *örök körforgásban* találó címet adta. (Landgraf 2013) Ő a magyar anyagon belül elsősorban a folklór és irodalom, a szóbeliség és írásbeliség közti körforgásra utal, ami viszont tovább bővíthető a nyelvhatárokon átívelő sok évszázados átadási-átvételi folyamatokra is.

Apró kitérővel, egyúttal a későbbiekben követendő irányt is felvillantva álljon itt egy konkrét példa erre az *örök körforgásra*!

A nemzetközi mesekatalógusban (ATU 726), valamint a magyar történeti mondakatalógusban (MZ II. H 299) is jegyzett, *a három öreg* címen ismert történet Jozef Ignác Bajza az alábbiakban elemzésre kerülő anekdotagyűjteményében is szerepel, s a mai tudásom alapján későbbi (!) magyar hagyománynak megfelelően Mátyás királyhoz kapcsolja. (Baiza 1795, 190–191. p.) A történet nemzetközi beágyazottságával egy másik tanulmányban szándékozom majd részletesebben foglalkozni, most csak annyit jelzek, hogy az európai hagyományban, egy, németföldön megjelent, latin nyelvű publikáció

* Jelen szöveg az MTA Domus magyarországi ösztöndíjpályázat keretében megvalósult, Párhuzamosságok és találkozások című kutatási projekt 2. és 3. szakaszában készült 2025-ben és 2026-ban.

alapján 1585 óta tudjuk adatolni, s a földrész (sőt, azon túl is) számos népe tudja magáénak nemzeti nyelvű variánsait. Mind a szlovák, mind a magyar 19–20. századi szájhagyományból lejegyzett változatai ismertek. (Lixfeld 1977, 385. p.) Hogy a történetmesélés nem áll meg a hagyományos adomázás és az írásbeli anekdotagyűjtemények körében, bizonyítja egy szlovák televíziós személyiség, Peter Marcin *Neskoro večer* című talkshow-ja. Az egyik adásban a műsorvezető ugyanis a három öregember ősrégi anekdotáját mesélte el, némileg aktualizálva:

> *Taký starý pán príde do poisťovne a hovorí, prosím vás, rád by som uzavrel životné poistenie.*
> *A poisťovač, nebláznite dedko a koľko máte rokov?*
> *95... ale chcem ísť s otcom do zahraničia... a je dobré byť poistený, som počul.*
> *Preboha! Koľko má otec rokov?*
> *O mesiac bude mať 119.*
> *A čo budete robiť v zahraničí?*
> *Ale chcem ísť dedkovi na svadbu.*
> *Čo? Koľko rokov má dedko?*
> *Oslavoval nedávno 142.*
> *Preboha! Prečo sa chce ženiť?*
> *On nechce, len rodičia ho nútia.*[1]

Ugyanezt a történetet azóta hallottam már egy szlovákiai asztaltársaságban magyarul is elbeszélni.

Visszatérve az örök körforgásra, megjegyzendő, hogy általában az a toposz él, miszerint a prédikátorok a szószékről terjesztették[2] az írástudatlan nép körében a többi közt az ilyen, anekdotikus, tanmeseszerű, sokszor könyvek által terjedő történeteket. Amit cáfolni nem lehet és nem is kell, de azt is figyelembe kell venni, hogy a lelkészek mind az ünnep-, mind a hétköznapok során együtt éltek a híveikkel. A kommunikációs tér tehát nem csak a templom (a szó- vagy a gyóntatószék), illetve az iskola volt, hanem a mindennapok találkozásai is. A papot általában meghívták a lakodalomba, a keresztelői lakomára, a halotti torra, s még számos más formája volt a személyes, az adomázásra

1 https://www.facebook.com/reel/1417146100032606 [letöltés: 2026-01-08]

2 Másutt már terjedelmesebben kifejtettem, hogy a szónoki fogás ötletét, miszerint az exemplumoknak, anekdotáknak a prédikációkba szövése *„a netán tömény unalomba fúló érdeklődést (a szundikálókkal együtt) felkeltse”*, a magyar tudományos közbeszéd Temesvári Pelbártnak tulajdonítja. Miközben ennek is megvoltak a maga előzményei, amire Katona Lajos már 1902-ben figyelmeztetett. Jacques de Vitry (1180–1240), magas egyházi tisztségeket betöltő jeles francia hitszónok ecseteli egy helyütt, *„hogy sokszor egy-egy alkalmas ötlettel – még ha nem is éppen a legszellemesebbel – mint sikerült neki újabb figyelemre serkenteni a szunyókáló gyülekezetet, a mely a hosszú prédikációba már belefáradva bóbiskolni kezdett”*. (vö. Liszka 2024a, 77. p.)

alkalmas érintkezésnek.[3] Az ilyen és hasonló[4] alkalmak során még több tér és lehetőség adódott különféle anekdoták mesélésére, s azoknak (hallgatóként és befogadóként, majdani továbbadóként) közvetlen átélésére.

A lelkészek ismereteik nagy részét írott forrásokból merítették, amelyek egy része viszont alighanem a szóbeliségből került lejegyzésre, hogy aztán ők továbbmeséljék vagy írják azokat. A következőkben egy ilyen eset gyökereinek a feltárására teszek kísérletet.[5]

Jozef Ignác Bajza (1755–1836) az Anton Bernolák (1762–1813) előtti (és alatti) szlovák nyelvújítási, irodalmi nyelv-teremtési erőfeszítések egyik meghatározó alakja, akinek nyelvújítási javaslatai végső soron a Bernolák-féle irodalmi szlovák nyelvvel szemben alulmaradtak, mindamellett az első, par excellence szlovák regény alkotója,[6] egy, a

3 Az efféle papi vendégeskedések további tréfás történetek, anekdoták tárgyai is lettek, amihez szinte minden anekdotagyűjteményben találunk példákat. Jómagam a gömöri Rudnán, családi körben többször hallottam azt az anekdotát, miszerint miután a hangulat már egy ilyen alkalommal a tetőfokára hágott, s alighanem az evangélikus lelkész is nótázásba fogott, az egyik vendég felrikkantott: *„Fasza, tisztelendő úr, ezt énekeljük!”* Alsó-Garam menti kutatásaink során több faluban is mesélték, hogy a háziasszony az ünnepi vacsora során a helyi katolikus papot imigyen kínálja: *„Fogyasszon, tisztelendő úr, magának mondom, mert a többinek megvan a maga esze hozzá”.* Ha már az örök körforgásról van szó, nem tudom elhallgatni, hogy az alaptörténetet ismeri Kónyi János is: *„Egy paraszt ember egyszer vendégséget tartott, az hová a’ prédikátort, bírákot, esküdteket a’ faluból bé hívatta. A’ midőn már ennének, tehát kínálgatja a’ gazda a’ vendégeket: egyék ked Komám Uram, igyék ked sógor Uram, tessék kegyelmeteknek. A’ többi vendégek közül el-kezde egyik mondván. Komám Uram tsak oda fel ő kegyelmeteket, Tiszteletes Uramat és a’ Bíró Uramat kínálja kelmed, a’ többinek úgy is van esze.”* (Kónyi 1786, 107. p.) György Lajos, közel egy évszázada, az anekdotának számos további variánsát gyűjtötte össze. (György 1932, 146. p.)

4 A falu és lelkésze napi kapcsolatainak részletesebb taglalása most messzire vezetne, de annyit meg kell még említeni, hogy az újabb kutatások ezeknek szép példáit hozzák. Egyebek között lásd Bárth Dániel egy korábbi, programadó, majd egy további, az újabb kutatási eredményekről számot adó tanulmányát: Bárth 2013; Bárth 2023.

5 Megjegyzendő, hogy jelen tanulmány előzménye egy szlovák nyelvű szöveg (Liszka 2025), valamint annak egy, részben átdolgozott, rövidített (másutt bővített) magyar nyelvű változata. (Liszka 2026) Ezek csak részben fedik az alább következőket. Jelen szövegbe a kutatás előrehaladtával újabb szempontokat és forrásokat is beemeltem (sőt, néhány tétellel még a konkordanciatáblázatot is bővíteni tudtam), s azon kívül a mindenkori terjedelmi korlátokat kijátszva a különböző textusokban részben más-más szöveges példákat mutatok be. A korábbi változatokban Bajza szövegeit a korabeli ortográfia alapján, betűhív formában közöltem, most viszont, a jobb olvashatóság és könnyebb megértés kedvéért a Jozef Minárik-féle modernizált átiratokat hozom. (Bajza 1978)

6 *Az ifjú René kalandjai és tapasztalatai*. Az eredeti cím korabeli helyesírással: *René mláďenca Príhodi a Skúsenosťi.* W Presspurku: Landerer 1783–1785. Modern, jegyzetekkel ellátott szlovák kiadása: Bajza 2009, 7–271, 523–554. p. Magyarul, tudomásom szerint, nem férhető hozzá, viszont a közelmúltban angol fordítása látott napvilágot. (Bajza 2025) Vö. István 2015; Lengyel 2026.

szlovák irodalomtörténetben első és egyedülálló, korának európai viszonylatában ellenben rendkívül népszerű és elterjedt műfaj, az anekdoták,[7] illetve az ebbe beépített találósok szlovák nyelvű gyűjteményének szerzője-összeállítója. (Baiza 1795) A könyv modern kiadásához Jozef Minárik írt utószót és magyarázó jegyzeteket.[8] Innen (is) tudhatjuk, hogy Bajza Nagyszombatban megjelent könyve a maga korában oly népszerű volt, hogy a szó szoros értelmében rongyossá olvasták. Minárik tudomása szerint mindösszesen négy példány maradt fenn belőle, kettő Turócszentmártonban (a szlovák nemzeti könyvtárban és egy magángyűjteményben – utóbbi hiányos példány), egy a szakolcai múzeumban (amit Minárik szintén csonka darabnak tud, mára viszont elveszettnek látszódik) és további egy a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban. Minárik az új kiadásban található facsimile oldalak alapján nyilvánvalóan a budapesti példányt használta, ahogy Bajza egy másik, korábbi kutatója, Imrich Kotvan is. (Kotvan 1975) Magam szintén ezt a példányt forgattam. Most már tényleg rongyosra…

Bajza gyűjteményének a szlovák szóbeliségre gyakorolt feltételezett átfogó hatásának (megjegyzem, a recepció filológiai aprólékosságú vizsgálati eredményeiről viszont nincs tudomásom[9]) a szlovák kutatás nagyobb jelentőséget tulajdonít, így nem csoda hát, ha az utókor a szlovák írásbeliség, a szlovák irodalmi nyelv kialakítási folyamata, az írás- és szóbeliség interakciója okán is meghatározó állomásának tartja ezt, a szorosabban vett műfaját (nemkülönben korabeli célkitűzéseit) tekintve tisztán szórakoztató jellegű könyvet. Az *-ill* szignóval publikáló Jozef Kohút nagyjából egy évszázaddal a megjelenés után Bajza *legszlovákabb* és legnépszerűbb műveként értékeli, aminek egyes történetei (konkrét példákat nem mond) bekerültek a szájhagyományba is (-ill 1895), Jaroslav Vlček pedig azt fejtegeti, hogy ma (1897-ben) már lehetetlenség megkülönböztetni, Bajza szövegei közül mi az, amit valahol hallott, valahol olvasott, illetve saját maga tett hozzá, alkotott, noha ő, Vlček, azt sugallja, mintha a legtöbbet környezete valós hétköz-

7 Adoma, anekdota, exemplum, facécia, tréfa, tréfás történet/elbeszélés, trufa stb. néven is emlegetett, gyakran egymásba simuló, a szüzsét tekintve *műfajfüggetlen* (S. Sárdi 2005, 102. p.), mindamellett egymástól azért meglehetős pontossággal, még ha történetileg, nyelvileg meghatározottan is, de mégiscsak megkülönböztethető elbeszélő műfajok terminológiai kérdéseibe most az egyszerűség kedvéért nem megyek bele. (Konkrétan Bajzához kapcsolódva vö. Brtáňová 2012, 176–177. p.; általánosabb érvénnyel lásd: Landgraf 2013)

8 Később, Erika Brtáňová szerkesztésében Jozef Ignác Bajza gyűjteményes kötetében ismét olvasható. (Bajza 2009, 273–488. p.) Hogy ez a szöveg mennyiben azonos a Minárik által sajtó alá rendezett, modernizált változattal (Bajza 1978), arra utalást magában az újabb kiadásban nem találtam, jómagam meg ezt a (jelen témánk szempontjából másodlagos) kérdést nem vizsgáltam.

9 Inkább csak sejteni lehet, hogy a későbbi szlovák szóbeliségbe (lásd pl. Viera Gašparíková reprezentatív gyűjteményét: Gašparíková ed. 1981, vagy Milan Leščák szepességi kutatási eredményeit: Leščák 2010) egyrészt Bajza révén (is) kerülhettek, akár visszakerülhettek szövegtípusok, miközben ezek bizonyíthatósága enyhén szólva is problematikus.

napjaiból merítette volna. Mindamellett beismeri, hogy a források identifikálása rettenetesen bonyolult és nehéz. (Vlček 1897, 567. p.)

Bajza munkásságát a korai (főleg 19. századi és 20. század eleji) magyar lexikonok is számontartják. Most csak Zellinger Alajos gyűjteményére utalok, aki Bajza Ignácz József néven rövid életrajzát közli, szlovák mivoltára nem utal, majd az egy kivétellel szlovák nyelvű munkáinak alighanem teljes jegyzékét adja. (Zellinger 1893, 18. p.) István Anna, a magyar szakirodalomban, tudomásom szerint egyetlen, Bajza anekdotáival foglalkozó tanulmányát említem még, ami viszont nem forrásfeltáró indítékból, hanem sokkal inkább az önmagán belüli szövegelemzés és -értelmezés szándékával készült. (István 2019)

A lehetséges források feltárását megkísérelni viszont meg lehet és ezt többen meg is tették. Az ötszáz anekdotát tartalmazó mű[10] elemzői, értelmezői (Erika Brtáňová, Imrich Kotvan, Jozef Minárik, Katarína Žeňuchová és mások) az egyes darabok forrásait illetően nagyjából-egészében megegyeznek abban, hogy azok egyrészt a széltében elterjedt latin nyelvű gyűjteményekből (főleg az antik tematikájú történetek), egyéb kortársi (iskolai) olvasmányélményekből, továbbá a helyi szájhagyományból származhatnak,[11] másrészt (vélhetően, illetve addig, amíg más forrás lehetősége föl nem bukkan) Bajza saját szerzeményei is megtalálhatóak köztük. A Bajza-kutatók viszont a legritkább esetben konkretizálják ezeket, a forrásokra vonatkozó állításaikat. Tudniillik, hogy egy-egy adott szöveg esetében egészen pontosan miből meríthetett Bajza. Az is elfogadottnak tűnik (talán Jozef Minárik hatására), hogy a nagymúltú, latin nyelvű, 1770-ben Pozsonyban is megjelent anekdotagyűjteményt, a *Democritus ridens*t tekintsük az egyik fő forrásnak. (Democritus 1770) Jozef Minárik közelebbi forrásmegjelölés nélkül a *Filogelós* címen ismert görög anekdotagyűjteményt is említi, továbbá *közvetlen* német, lengyel előzményekre gyanakszik (a *közvetett* előzmények sorában a következő, idegen anyagokat nevezi meg: spanyol, olasz, francia, angol, lengyel és főleg német), miközben annak lehetősége föl sem vetődik, hogy talán a cseh vagy magyar nyelvű előképek lehetőségeivel

10 Ebből 37 számozott tétel találós kérdés, viszont ezek valós száma jóval nagyobb. Egy tétel alatt ugyanis sok esetben 3–5 kérdés is fellelhető, illetve Bajza által nem így (*hádka*) kategorizálva további szövegek is találhatóak, amelyek találósnak tekinthetőek. Milan Leščák szerint a gyűjtemény 161 találóst tartalmaz. (Leščák 1981, 125. p.) Katarína Žeňuchová elfogadja Jozef Minárik adatát (Minárik 1978, 283. p.), ami alapján Bajza mindösszesen 119 találóst szedett össze. (Žeňuchová 2016b, 73. p.) Mivel jelen tanulmánynak elvileg nem tárgya a találósok kérdése, az újraszámolástól most eltekintek. Hogy miért elvileg, arra a későbbiekben még visszatérek.

11 Ez az a réteg, tehát a 18. századi szájhagyományból való származtatás problematikája, ami a legnehezebben bizonyítható, s inkább hit, mint objektív adatokkal igazolható valós tudás kérdése.

is számolni lehet és kell. (Minárik 1978, 282–283. p.) Pedig, ahogy azt az alábbiakban bizonyítani igyekszem, érdemes ezeken a területeken is kutakodni.

Mielőtt Bajza egyik valószínűsíthető magyar forrásának tárgyalására térnék, egy-egy példa bemutatásával a Jozef Minárik által forrásként feltételezett *Democritus ridens* és a *Filolegós közvetlen* forrásértékével szeretnék leszámolni.

Az antikvitásig visszanyúló „nevető Demokritos”-jelenség (vö. Wulfram 2011) a 17–18. században, századtól vált igazán népszerűvé mind a képzőművészetben, mind az irodalomban. Már a felületes szemrevételezés alapján is nyilvánvaló, hogy a *Democritus ridens*… kezdetű anekdotagyűjteményből *legalább* két, egyenként több kiadást is megért összeállítás létezik. Az egyik (nevezzük ezt „A” verziónak) a mai tudásunk szerint első alkalommal Amszterdamban, 1649-ben megjelent, az összeállító személyét mindvégig homályban tartó, több kiadásban ismeretes gyűjtemény (*Democritus ridens. Sive Campus recreationum honestarum. Cum exorcismo melancholiae*),[12] aminek az 1770-ben Pozsonyban napvilágot látott is egy későbbi kiadása. A másikat (legyen ez a „B” verzió) Johann Petrus Lange[13] (cca. 1648–1689) jegyzi, aminek egy Ulmban, 1689-ben megjelent, második kiadásához sikerült hozzáférnem (*Democritus ridens: Sive Narrationum ridicularum. Ad Animos ex contentione graviorum studiorum, seu quorumvis negotiorum lassitudine relaxandos*).[14] Hogy ezek a verziók, illetve a verziók egyes kiadásai miként

12 A müncheni Bayerische Nationalbibliothek digitális állományában a következő kiadások férhetőek hozzá: *Democritus RIDENS. SIVE CAMPUS RECREATIONUM HONESTARUM. Cum EXORCISMO Melancholiæ*. Amstelodami, Apud JODUCUM JANSONIUM. M DC XLIX.; *DEMOCRITVS RIDENS. SIVE CAMPVS RECREATIONVM HO-nestarum CVM. EXORCISMO ME-lancholiæ*. COLONIÆ, Apud ANDREAM BINGIUM in Laureto. M. DC. XLIX.; *Democritus RIDENS. SIVE CAMPUS RECREATIONUM HONESTARUM Cum. EXORCISMO Melancholiæ*. GEDANI Apud ÆGIDIUM JANSSONIUM à WAESBERGE, 1689.; *DEMOCRITUS RIDENS. SIVE CAMPUS RECREATIONUM HONESTARUM Cum EXORCISMO MELANCHOLIÆ*. AUGUSTÆ VINDELICORUM, Sumptibus IOANNIS JACOBI LOTTERI Hæredum, M D CC LIV. Ezeken túlmenően található az állományban egy további, mivel a belső borítója hiányzik, datálatlan kiadás is, viszont tartalmilag, szerkezetileg ebbe a csoportba tartozik. Vö. https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/DCTWWCRP4N44TMUVPGKY6TOZDHMZ7URQ [utolsó megtekintés: 2025. 01. 10.]

13 A Deutsche Staatsbibliothek adatai alapján a szerző a következő névváltozatokat használta: Johannes P. Langius, Johann-Peter Lange, Johann-Petrus Langius, Johannes Petrus Langius és Johann Peter Lang. https://portal.dnb.de/opac.htm?method=simpleSearch&cqlMode=true&query=nid%3D128605936) [utolsó megtekintés: 2025. 01. 10.]

14 *DEMOCRITUS RIDENS: SIVE NARRATIONUM RIDICULARUM. Ad Animos ex contentione graviorum studiorum, seu quorumvis negotiorum lassitudine relaxandos:* Selecte a JOHANNPETRO LANGIO. Editio secunda, alterâ Centuriâ auctior. ULMÆ. Sumtibus Georgi Guilielmi Ruehnen / 1689. Vö. https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/DCTWWCRP4N44TMUVPGKY6TOZDHMZ7URQ [utolsó megtekintés: 2025. 01. 10.]

viszonyultak egymáshoz,[15] az még további vizsgálatokat igényel, annyi azonban egyértelműen látszódik, hogy a teljes címek különböznek, miközben az „A" verzió egyetlen esetben sem tüntet föl szerzőt (legalábbis a címlapon nem), a másikat, a „B" verziót viszont Johann-Peter Lange jegyzi. Az internetes források ellenben nem tesznek különbséget, s mindkét verziót Lange munkájának tulajdonítják, miközben tartalmilag és szerkezetileg sem azonos gyűjteményekről van szó. Jelenleg úgy tűnik, hogy az „A" verzió a közismertebb és elterjedtebb (Minárik is ezt használta), de alighanem Bajza lehetséges forrásai közt meg kell a jövőben a „B" verziót is vizsgálni.

Minárik a *Democritus*ban szerinte fellelhető Bajza-előzményekre rendesen csak általánosságban utal, s mindössze négy konkrét szöveget nevez meg,[16] azokat is a vélt vagy valós forrás pontos oldalszámainak feltüntetése nélkül, tehát meglehetősen nehezen ellenőrizhető módon. Épp ezért nem is egyszerű az egybevetés, de nem lehetetlen.

Amennyiben a nemzetközi mesekatalógusban először az AaTh 1365H*, majd a Hans-Jörg Uther által aktualizált kiadásban az ATU 1365E típusszám alatt jegyzett történetet nézzük, ami megvan Bajzánál (*230. Né cwičeľe, než drozdi*), illetve az említett, *Democritus ridens* pozsonyi kiadásában is (*Mulierum pertinacia*), és a két szöveget párhuzamosan olvassuk, kétségtelenül ugyanarról a mesetípusról van szó, azon belül viszont annak egymástól meglehetősen távoli variánsairól:

15 Sem szakmai kompetenciám, sem az alkalom nem megfelelő arra, hogy a kérdést mélyrehatóbban vizsgáljam, így csak annyit jelzek, hogy az alább idézendő latin nyelvű szöveg kölni (1649) és pozsonyi (1770) kiadása két interpunkciót leszámítva olyannyira azonos, hogy még a korábbi kurziválásokat is követi a későbbi kiadás, miközben (alighanem a nagyobb betűméretekből adódóan) a kölni kiadás összterjedelme 408 oldal, míg a pozsonyié 212, s ily módon az alább még tárgyalandó kérdéses szövegrész is a 241. (1749), illetve a 100–101. oldalakon (1770) található.

16 *11. Mal pes ocazem hrízťi* (Baiza 1795, 119. p.); *150. Wégďeťe predce–* (Baiza 1795, 116. p.); *230. Né cwičeľe, než drozdi* (Baiza 1795, 176–178. p.); *235. Prwe prepita nedweďá koža, nežli nedweď zabitý* (Baiza 1795, 180–182. p.). (Minárik 1978, 282. p.)

Mulierum pertinacia	**230. Nie cvíčaly, ale drozdy**
Mulier quædam quum marito duos in cœna Turdos apposuisset, Merulas esse dixit. Replicanti autem marito, Turdos esse, illa triplicavit, esse Merulas: unde ira percitus maritus colaphum ipsi impegit. Sed neque sic destitit uxor, Turdos mensæ apponens, Merulas eas dicere: ideoque colaphos ille geminavit. Exacta jam septimana, uxor Merularum suarum iterum mentionem injecit: marito autem Turdos tamen fuisse dicente, quum illa nihilominus immo Merulas fuisse asseveratet, coactus fuit maritus Octavam celebrare, plagas & verbera iterando, sed neque sic cessavit contentio, Novo enim jam exoriente anno, mulier viro objecit, quod ob maledictas Merulas præterito anno vapulasset: & respondente marito, *ob Turdos*; uxore vero, ob merulas occinente, non potuit se continere maritus, quin veluti anniversaria celebrans, iterum probe eam depecteret: nec tamen sic adigere potuit, ut Turdos fuisse fateretur. (Democritus 1770, 100–101)	Dvaja ľudia spárení sobášom – manžel a manželka – žili dlho v pokojnej jednote, až keď tú pobúrili cvíčaly alebo drozdy. Na deň manželovho mena (bolo ono Martin) manželka kúpila a upiekla cvíčaly. Chcela sa mu zavďačiť, lebo bol milovníkom takých vtákov. Keď ich položila na stôl a manžel jedného zjedol, vravel: „Milá moja, oklamali ťa, lebo to nie sú cvíčaly, lež drozdy!" „Nie, milý môj", odpovedala žena, „uisťujem, že spravodlivé cvíčaly sú." „Nie sú", riekol manžel, „a mňa nenahovoríš, lebo som ešte nestratil zmysel chuti a podľa chuti poznávam, že drozdy sú!" „Nie sú zaiste", povedala manželka, „lež opravdivé cvíčaly, kvíčaly, čiže borovičkoví vtáci, lebo som ich aj v perí videla!" Dovtedy svoje i jedna i druhá strana hájila, až manžel pohnutý k netrpezlivosti, a aby jeho navrchu ostalo, hojne manželku alebo vycvíčalil alebo vydrozdil najprv pästou, potom aj palicou – jakživ po prvý raz, a to na deň svojho mena. Ale čoskoro oželel svoje prenáhlenie a odprosil manželke. A potom zase v láske a vo svornosti viedli svoje dni až do sv. Martina, lebo vtedy manželka už nepiekla cvíčaly, lež hus. Keď ju však kládla na stôl, vravela: „Milý, toto za hus uznávaj, a nie za kačicu alebo čo iné." „Tak", odpovedal manžel, „lebo vidím, že je to hus." Manželka, ktorú tuším zlé ponúkalo, vravela: „Teším sa tomu, bola som však i strarostlivá, aby na stôl neprileteli cvíčaly, pre ktoré si sa mi takto rok tak horko odmieňal." „Čo?" zvolal manžel, „teda ešte aj včuľ si v tom domnení, že to boli cvíčaly a nie drozdy?" „Iste boli cvíčaly", odpovedala manželka, „bárčo ty mysli a vrav!" Z toho zas nové škriapky a zo škriepok nová bitka manželky. Ale zase sa hneď zmierili. Deň sv. Martina bol však manželke každoročne nešťastný, kým spolu žili, lebo sa nemohla zdržať, aby dvoma-tromi slovami nespomenula starodávne cvíčaly. A manžel tak vždy obnovoval výročné bitky. (Bajza 1978, 131–132)

Amennyiben e mesetípusnak csak ez a két variánsa létezne, nyilván nem lenne indokolt az egymáshoz való valamilyen (akár organikus, egymásból adódó) kapcsolatukban is kételkedni. Az alighanem a 17–18. századi itáliai novellairodalomból származtatható (vö. Amalfi 1895), később viszont Európa-szerte elterjedt és népszerű történet mind a prédikációs irodalomból, mind az anekdota-gyűjteményekből, valamint a későbbi szóbeliségből is széles körben ismert. Elfriede Moser-Rath egy müncheni franciskánus igehirdető, Marcellianus Dalhofer 1700-ban megjelent szentbeszéd-gyűjteményéből idézi

az altípus egy korai, német nyelvű variánsát.[17] Közvetett utalásokból arra lehet következtetni, hogy a müncheni pap egy itáliai jezsuita kollégája, Casalicchio gyűjteménye[18] alapján mesélte tovább a történetet. (Moser-Rath 1959, 48–50. p.) Nagyjából ugyanebből az időből (1700–1702) származik az Elfriede Moser-Rath által ismét közreadott, a *Democritus*-változathoz nagyon közel álló történet egy fuldai jezsuita lelkész, Conrad Purselt tolmácsolásában. (Moser-Rath 1964, 283: num. 131) Noha Bajza elméletileg akár ezekből is meríthetett volna, magának az eseménynek az elővezetése, szerkezete, egyes részletei az alapszüzsét leszámítva annyira mások, hogy egy közvetlen kapcsolódás lehetőségét méltán elvethetjük.

Visszatérve a Bajza és a *Democritus* esetleges kapcsolata kérdéséhez, megállapítható, hogy mind a formai, mind a tartalmi különbségek úgyszintén legalábbis kérdésessé teszik az egymásból adódás lehetőségét. A *Democritus*ban olvasható változatban azonnal szemet szúr, hogy sokkal szűkszavúbb, rövidebb, mint a Bajza-féle variáns. Aztán a latin szövegben nincs utalás a Márton napra, a főszereplő neve, ami Bajzánál Martin, szintén homályban marad, a cím is az asszonyi makacsságra és nem a vita tárgyát képező madárnevekre utal. Valószínűsíthető tehát, hogy – legalábbis ebben a konkrét esetben – a *Democritus ridens* mint *közvetlen* forrás legalábbis megkérdőjelezhető, és nem árt más lehetőségeket is megvizsgálni.

És itt jön képbe a székelyföldi származású, de Bécsben alkotó Andrád Sámuelnek (1751–1807) a maga korában szintén rendkívül populáris kétkötetes gyűjteménye (vö. György 1929; Molnár 1989; Gólyán 2022), ahol ez a történet szintén megtalálható, mégpedig a Bajzáéval meghökkentően hasonló formában.[19] Már Andrád címadása is

17 *Miscellanea oder allerhand Bueß-, Passions-, Oster-, prozessions-, Nemmungs-, Primizen-, Kirchtag-, Joco-serien und Toten-Reden*… Erster Theil … München 1700, s. 487 ff. (Moser-Rath 1959, 48 nyomán)

18 Az olasz nyelvű munkának csak egy valamivel későbbi német fordítását ismerjük, amiben (állítólag) valóban szerepel a kérdéses történet: *Utile cum dulci, Das ist: Anmuthige Hundert Historien…* Vormahlen in Italienischer Sprach geschrieben von P. P. Casalicchio, der Gessellschaft Jesu Priestern, und anjetzo … in der hochdeutsche Sprach übersetzt. Augsgburg 1702, 1. Theil. (Moser-Rath 1959, 50 nyomán)

19 Itt jegyzem meg Bajza nem csak olvasott, de írt is magyarul. Mégpedig jó és ízes magyarsággal! Az OSZK-ban megtalálható egy névtelen röpirata *Antidoton Katholika-béli Vallás Magyarországban-való fön-tartásáért* címen. (Bajza 1792) Az állományba alighanem 1961. október 20-án került példány címoldalára, szögletes zárójelben beírta a leltározó, hogy Bajza József Ignác. A nagyszombati Jelínek Nyomda termékeit feldolgozó bibliográfiájában Hadrián Radváni is Bajza neve alatt hozza a kiadványt. (Radváni 1996, 20. p.) István Anna doktori disszertációjában említi, hogy Bajzának egy korábbi, szlovákul megjelent munkájának (*Prawo o Žiwenj Fararuw*. 1787) a fordításáról van szó. (István 2015, 33. p.) Ugyanő egy tanulmányában utalást tesz rá, hogy Bajza egyéb, főleg vallásos munkái során is erősen támaszkodott magyar előzményekre. (István 2017, 67–68, 74–75. p.)
Hozzá kell tenni, hogy Bajza természetesen németül is tudott, hiszen Bécsben végezte a teo-

rímel a Bajzáéra: *Nem fogoly-madár hanem tsatsogó szajkó*. (Andrád 1789–1790, II: 330–332. p.) György Lajos, a magyar anekdotairodalom jeles ismerője alapos vizsgálatnak vetette alá Andrád Sámuel gyűjteményét, aminek eredményeként (egyéb források mellett) markánsan nagyszámú átfedést talált a korszak híres német anekdotagyűjteménye, a *Vade Mecum*[20] és Andrád szövegei között: utóbbi 765 anekdotájából 443, tehát több mint a fele, innen, a német gyűjteményből eredeztethető. (György 1929, 27. p.) A most szóban forgó szöveg is ilyen. Az alábbiakban ezt a két változatot olvassuk egybe:

lógiát, mi több, ismeretes egy, németből szlovákra való fordítása is. (Hannenberg, Godefrid: *Obrana Nagblahosl. Panni Božég Roďički Marie proťi weku nášho kacírstwám*. Prelož. Jos. Ign. Bajza. Trnawa, Wáclaw Gelinek, Mest. Knihotiskár 1791).

20 Ahogy az Bernhard Wiebel áttekintéséből kiderül, a *Vade Mecum* (*Vade Mecum für lustige Leute enthaltend eine Sammlung angenehme Scherze, witzige Einfälle und spasshafter kurzer Historien aus den besten Schriftsstellern zusammengetragen*) című népszerű anekdotagyűjtemény rendszertelenül, egymást átfedő és keresztező utánnyomások formájában is, mindösszesen 10 kötetben, kötetenként egyenként nagyjából 300-300 szöveggel 1764–1792 között jelent meg. Szerzőjére vagy inkább összeállítójára csak közvetett úton lehet következtetni, de az első hat kötet esetében szinte biztos, hogy a berlini Friedrich Nicolairól van szó. Vö. https://www.gottfried-august-buerger-molmerswende.de/Wiebel_Das%20Vademecum_fuer_lustige_leute.pdf [utolsó megtekintés: 2025. 01. 25.] A kiadvány egyébként nagyobbrészt, de nem teljesen, a legegyszerűbb módon digitalizált formában férhető hozzá: https://de.wikisource.org/wiki/Vade_Mecum_f%C3%BCr_lustige_Leute [utolsó megtekintés: 2025. 01. 25.]

V: 280. Der unglückliche Geburtstag.
Ein paar Eheleute hatten schon einige Jahre in der besten Eintracht mit einander gelebt, als es dem Schicksal gefiel, diese Glückseeligkeit, wo nicht zu zerstören, doch wenigstens zu unterbrechen. Der Geburtstag des Mannes gab die traurige Gelegenheit zu diesem Friedensbruche. Die Frau hatte Krammersvögel, zum Braten erwählet, weil sie wußte, daß ihr Mann sie gerne aß. Als dies auf den Tisch kamen, und der Mann den ersten aß, sagte er: Mein Kind! da hast du dich betrügen lassen, daß sind keine Krammersvögel, sondern Spreen. Nein, mein Schatz! antwortete die Frau, es sind würklich Kramersvögel. Meinen Geschmack sollst du mir doch nicht abstreiten, erwiederte der Mann, ich schmecke ja, daß es Spreen sind. Und du mir mein Gesicht auch nicht, sagte die Frau: ich habe sie in den Federn gesehen, und weiß, daß es Kramersvögel sind. Dieser Streit dauerte so lange, bis endlich der Mann in Eifer gerieth, und seiner Frauen ein paar Ohrfeigen gab. Sie fieng hierauf bitterlich an zu weinen, und nun gab der Mann sich alle ersinnliche Mühe, sie zu besänftigen, und seine Hitze zu entschuldigen. Der Friede ward auch wieder hergestellet, und die Vögel wurden, ohne weitere Untersuchung verzehret. Von der Sache ward weiter nicht geredet, und sie lebten so vergnügt, wie zuvor, Als in dem folgenden Jahr der Geburtstag des Mannes einfiel, lies die Frau eine Gans braten, und da sie aufgetragen ward, gab der Teufel, der niemals müßig ist, der Frau ein, zu fragen: Dieses wirst du wohl für eine Gans, und nicht für eine Ente erkennen. Nein, antwortete der Mann, denn ich sehe ja, daß es eine Gans ist. Das ist mir lieb, versetzte die Frau; ich werde mich auch wohl hüten, dir jemals wieder Krammersvögel vorzusetzen, worüber ich voriges Jahr unschuldiger Weise, Ohrfeigen bekam. Was! unschuldiger Weise? sagte der Mann, du hattest sie mit deinem unvernünftigen Widersprechen wohl verdient, denn es waren doch nichts weiter, als Spreen. Nein, es waren Krammersvögel, sagte die Frau. Hier erneuerte sich der Streit über die Krammersvögel und Spreen, und endigte sich, wie im vorigen Jahre, mit Ohrfeigen, und Abbitten. Nachher lebten beyde Eheleute in dem besten Verständnisse, welches nichts unterbrach, als der fatale Geburtstag des Mannes, denn alsdenn brachte die Frau jedesmal die Geschichte von den Vögeln aufs Tapet, und bekam auch, so lange sie lebte, an diesem Tage jedesmal Ohrfeigen.

(*Vade Mecum* 1775, V: 170–171)

II: 373. Nem fogoly-madár hanem tsatsogó szajkó.
Két házas-társak legszebb egyességben éltenek egy nehány esztendeig; akkor pedig tettzék a' *fatum*-nak ezt a' bóldog egyességet el-rontani vagy legalább meg-zavarni. A' férjnek neve napja, kit Mártonnak, de nem B. Mártonnak hittak, szolgáltata szomoru alkalmatosságat erre az egyesség-törésre. A' gazdasszony választott vala fogoly-madarakat sültnek, mivel tudta, hogy a' férje igen szereti. Mikor az asztalra fel-tette vólna ezeket, és a' gazda meg-ett vólna egyet, monda: Kintsem! meg tsalattattál, ezek nem fogoly-madarak hanem tsevegő szajkók (mátyások.) Nem Édesem! Biz' azok, felele az asszony, mert azok valóságos fogoly-madarak. Az én iz-érzésemről tsak ugyan le nem beszélhetsz engemet, monda a' gazda, hiszen én jól érzem, hogy ezek szajkók. Engemet-is a szemem meg nem tsalt, szóla az asszony, én láttam azokot tollas korokban-is, és tudom, hogy fogoly-madarak. Ez a' vetélkedés addig gyuladoza, hogy a' gazda fel-boszonkodék, és a' feleségének egy pár pofot ada. Melyért az asszony keservesen kezde sirni, kit a' férje minden ki-gondolható módon kivánt meg-kérelni (engesztelni) és botsánatat kért heves indulatjában mivelt tselekedetiért. A' béke ismét helyre áll, és a' madarak minden további vi'sgál-tatás nélkül elkelének. Többet erről a' dologról nem beszélltenek, hanem olyan gyönyörűséggel élte-nek mint annakelőtte. Mikor a' jövő esztendőben a' férje neve napja elé-jöne, egy ludat süttete az asszony, és midőn feladnák, az álmatlan ördög azt mondatá a' gazdasszonyal: Ezt Édesem! ludnak nem rétzének (rutza, kátsa) fogod tartani. Igaz, monda a' férfi, mert jól látom hogy lud. Örvendek rajta, monda az asszony; de vigyázok-is ám arra, hogy többé fogoly-madarakat ne süttessek, melyek miatt most esztendeje ártatlan pofokot kapék. Mit mondassz? ártatlan? kérdé a' férje, de bizony meg-érdemletted a' te ok nélkül való ellent-mondásod-ért; mert azok bizony nem egyebek hanem tsupa tsátsogó haszontalan szajkók vóltanak. Nem biz' azok, mert azok fogoly-madarak vóltak, monda az asszony. E' szerént megujjula viszont a' fogoly-madarak és tsevegő szajkók felett való vetélkedés, mely ismét pofokkal és engedelem-kéréssel vég-ződék. Annakutánna éltenek együtt legnagyobb egyességben; melyet egyéb meg nem zavart, ha-nem a' férfinak fatalis (szörményes) Mártoni napja; mert az asszony ezen a' napon meg nem állhatta, hogy a' madarak históriáját ne emlitse egy két szóval, és a' mig élt ezen a' napon mindenkor okkal 's móddal kapott legalább egy pár pofot vagy nyaktsapot.

(Andrád 1789–1790, II: 330–332)

A fentebb párhuzamba állított szövegvariánsok, azt hiszem, ékesen bizonyítják az átvétel közvetlen forrását és irányát. S nem kell hozzá különösebben kifejlett filológiai érzék, hogy belássuk, Bajza is valahol ebben a körben mozog. Mivel mindkét szöveg a Bajzáénál korábban látott napvilágot, az átvétel irányában nincs mit kételkednünk. Legfeljebb a konkrét kérdés, a *Vade Mecum* vagy Andrád-e a forrás, vetődhetne fel, amit viszont a *Vade Mecum*tól eltérő, Bajzánál és Andrádnál azonos címadás, az ünnepi alkalom és a főhős neve tesz semmissé. Az átadás-átvételi folyamat tehát, mai tudásom alapján:

Vade Mecum (1775) → Andrád (1790) → Bajza (1795)

A másik feltételezett forrásként kezelt *Filogelós* néven később közismertté vált görög viccgyűjtemény jó fél tucatnyi, különböző keltezésű és tartalmú kéziraton, kézirattöredéken alapszik, első fennmaradt (még cím nélküli) autográf formája Krisztus után 1000 tájékára datálható, noha ez másolatnak tűnik és a mikrofilológiai vizsgálatok maguknak a szövegeknek a keletkezését szűk fél évezreddel korábbra teszik. Az első nyomtatott, görög–latin nyelvű, 28 történetet tartalmazó (noha még nem *Filogelós* címen közreadott) változatot 1605-ből ismerjük, amit aztán egynyelvű és bilingvis (görög–latin, görög–francia vagy görög–német stb.) kiadások követtek, ezek viszont általában nem teljesek. Ugyanígy a későbbi, 17–18. századi (német, angol, francia stb.) fordítások is jobbára válogatások. (vö. Thierfelder 1968) Ismereteim szerint az első, szinte teljes, 263 szöveget tartalmazó latin nyelvű kiadás Párizsban jelent meg 1848-ban, majd ennek alapján, további töredékekkel kiegészítve, illetve pontosítva az alapkiadás, 1869-ben, Berlinben látott napvilágot.[21] Mindaközben a gyűjtemény egyes, nemzeti nyelvekre fordított, átírt és aktualizált darabjai bekerültek különféle általános vicc- és anekdota-gyűjteményekbe, kalendáriumokba, iskolai tankönyvekbe és nem utolsósorban nyilván a szóbeliségbe is. (vö. Horváth 2009) Ha akár több *Filogelós*-szöveg szüzséje is felbukkan Bajza gyűjteményében éppen ezért ez nem jelenti egyszersmind a törzsszövegből való *közvetlen* átvételt. Tudni kéne, hogy ha mégis, akkor melyik kiadást használhatta Bajza. Miközben, ahogy fentebb láttuk, az világos, hogy teljes kiadás csaknem egy évszázaddal Bajza munkája után látott napvilágot. Viszont (elvileg) töredékekkel, átköltésekkel, akár a szóbeliségből hozzá eljutott darabokkal is dolgozhatott.

A továbbiakban nézzünk azonban egy következő példát, ami a *Filogelós*hoz való viszonyra világít rá. Bajza 280. számú története a fecsegő borbélyról valóban megvan a *Filogelós* számomra hozzáférhető kiadásaiban:

21 *Philogelos. Hieroclis et Philagrii facetiae*. Ed. Alfred Eberhard. Accedit commentatio. Berolini 1869 (Thierfelder 1968, 1068) A jelenleg mértékadónak tartott kétnyelvű (görög–német), kommentárokkal ellátott forráskiadás Andreas Thierfelder nevéhez fűződik. (Filogelós I) Jómagam is ezt, illetve a Radislav Hošek által részben fordított és összeállított cseh nyelvű kiadást használtam. (Filogelós II)

280. Archelaov mnohorečný barbier. Kráľa Archelaa sa raz pýtal jeho mnohorečný (ako obyčajne všetci sú) barbier: „Ako mám holiť" „Mlčky", odpovedal on. (Bajza 1978, 157)	148. Ein Witzbold, der von einem geschwätzigen Barbier gefragt wurde: „Wie soll ich dich scheren?" erwiderte: „Schweigend." (Filogelós I, 1968, 49)	Ferina odpoveděl na dotaz tlachavého holiče, jak má ostříhat, slovem: „Mlčky." (Filogelós II, 1971, 49)

Viszont ismeri a *Vade Mecum* is, ahonnan alighanem Andrád Sámuel is átvette:

VI: 218. Eine neue Mode zu frisieren. Ein Perueckenmacher, der entsetzlich zu plaudern pflegte, fragte einen seiner Kunden, wie er ihn heute frisieren sollte? Ohne zu reden, bekam er zur Antwort. (Vade Mecum 1772, VI: 157)	**I: 189. Archelaus tsátsogó beretvássa.** Archelaus Királytól azt kérdé egyszer tsátsogó borbéllya: Hogy beretváljalak jó Király? Hallgatva, ugymond, a' Király. (Andrád 1789–1790, I: 127)

Ebben az esetben is árulkodó (az Andrád és Bajza esetében egymásra rímelő) címadás, hiszen a főhős neve (*Archelaus*), a vizsgált szövegek közt csak ebben a két variánsban fordul elő. Nem túl valószínű, hogy egymástól függetlenül nevezték volna el a címszereplőt Archelausnak. Két magyarázat lehetséges: 1. mivel Andrád szövege a régebbi, Bajza tőle vette át, vagy 2. mindketten egy harmadik, egy olyan, számomra ismeretlen forrásból dolgoztak, amiben szerepel Archelaus neve. Amíg azonban ilyen szöveg nem kerül látószögünkbe, talán joggal feltételezhetjük, hogy Bajza textusa Andrád közleményén alapszik. Az eddigiek alapján úgy látom, hogy Bajza, tán másfél tucatnyi szöveghasonlósága a *Filogelós*ban fellelhetőekkel csak *közvetett* kapcsolatra mutat, s alighanem minden esetben kimutatható egy harmadik, közvetítő láncszem. (vö. Liszka 2026)

Megállapítható és kijelenthető, hogy a kettőszázat közelítő textus Bajzánál és Andrádnál (szinte) azonos. (lásd a csatolt táblázatot!) Ezek, a nagyfokú szövegegyezésen túlmenően, szinte perdöntő módon a címek egybecsengésével és azonos névhasználatokkal is bizonyíthatóak. Az iménti példán túlmenően megemlítem még Bajza négy történetét, melyeknek főszereplője Nagy Sándor. Ebből hármat Andrád közvetítésével a *Vade Mecum*ból vett át, a negyedik forrása (legalábbis számomra, egyelőre) ismeretlen. Az első három esetében Bajza névhasználata: *Weľký Šándor*. (82. sz., Baiza 1795, 58. p.; 340. sz.; Baiza 1795, 258–259. p.; 371. sz.; Baiza 1795, 281–282. p.) A harmadik esetben: *Weľký Aleksander.* (471. sz., Baiza 1795, 344. p.) A Minárik-féle modernizált szövegváltozatok mindegyikében: *Alexander Veľký*. A következő anekdota a névhasználat mellett a *Vade Mecum*tól eltérő közös címváltozatokra is jó példa:

Bajza	Andrád	*Vade Mecum*
371. Alexander Veľký a Diomedes. Keď chytili onoho zbojníka chýrneho na mori, menom Diomedes priviedli ho pred Alexandra Veľkého. Keď mu tento Alexander vyčitoval zbíjanie a potom ho mal utratiť, Diomedes riekol: „Súď, ale spravodlivo, ktorý s nás je väčší zlodej. Ja len s jednou loďou a jedine a po mori zbíjam; ty s mnohými loďami po moriach, s mnohými tisícmi ľudí po suchu. Ja potajomne; ty verejne. Ja z potreby, aby som sa živil; ty z nenasýtiteľného lakomstva a z pýchy, ktorá podobnú nemala. Ja za moje skutky pokutu stále trpím, lebo som vždy v strachu a nazývajú ma ohavným menom zbojníka; ty si bez strachu a nazývaš sa najslávnejším kráľom.“ Alexander si to vypočul so zdesením a povedal: „Budúcne teda budeš zbíjať so mnou.“ I zapísal ho medzi svojich víťazov. (Bajza 1978, 281–282)	**366. N. Sándor és Diomedes.** Diomedes nevü tengeri tolvaj el-fogattatván, N. Sándor eleibe vitették. Kinek midön hányná szemire a’ Király tolvajságát, ezeket mondá N. Sándornak: nagyon dorgálódol az én életem-módjára, holott a’ tiéd ennél semmivel sem szebb. Mert én tsak azért, hogy egy hajótskával latorkodom tolvajnak, te minthogy sokkal, Királynak nevezteted. Ha nékem-is sok nép engedelmeskednék, Király vólnék mint te; mert az ügyünk semmit nem külömböz, hanem hogy te nyilván üldözsz másokot. Engemet a’ szükség tégedet a’ telhetetlen fösvénység kénszerítenek ’s a’ t. N. Sándor el-bámulván ezen a’ bátorságon, bé-iratá Diomedest tulajdon vitézei közé, hogy ezután ne magára, hanem a’ Király táborával együtt égessen, vágjon, pusztítson, és tolvajkodjék. (Andrád 1789–1790, I: 254)	**IV: 201. Eine sehr dreiste Entschuldigung.** Alexander gab einem Seeräuber den er gefangen bekommen, sehr nachdrückliche Verweise. Dieser hörte ihm lange zu, endlich aber sagte er zu ihm: meine Lebensart kommt der so verhaßt vot, und du machst es doch nicht beßer als ich; du durchstreichest die See mit einer großem Flotte, und man nennet dich einen König und Erober; mich aber der ich nur ein kleines Fahrzeug habe, nennet man einen Seeräuber. (*Vade Mecum* 1768, IV: 132–133)

A fenti szöveg jó alkalomnak mutatkozik annak bizonyítására is, hogy egy szöveg, noha korábban jelent meg az elemzett textusnál, és tartalmi, részben formai hasonlóságokat is tartalmaz, nem okvetlenül tekinthető *közvetlen* forrásnak. A jelzett történet már a *Vade Mecum*, illetve Andrád gyűjteményeinek megjelenése előtt is rendkívül népszerű volt. Ezek a korábbi kiadások viszont mégsem tekinthetőek Bajza közvetlen forrásának. A példákat lehet szaporítani,[22] most csak kettőre utalok, mégpedig Magyari István először 1602-ben megjelent munkájára, ahol alighanem első esetben olvasható magyarul a történet, illetve a hírneves *Gesta Romanorum* Haller János által lefordított és 1695-ben Kolozsvárott napvilágot látott magyar fordítására:

22 Ezt György Lajos meg is tette az Andrád forrásait áttekintő alapművében, Ciceróval kezdve, akire hivatkozva Szent Ágoston veszi át a történetet, majd később a *Gesta Romanorum* Ágostonra utal mint forrásra, amikor az esetet elbeszéli. És így tovább… (vö. György 1929, 5. p.) További itáliai adatokkal vö. Köhler 1900, 559. p.

Nagy Sándor és a kalóz	*A' nagy embereket-is meg-kell dorgálni gonosz tselekedetekért.*
Idevaló egy Diomedes nevű tolvajnak históriája, ki midőn fogva vitettetvén, Alexandertől kérdettetnék, hogy merné az másét tolvajlásával ragadozni, Sándornak így felele: „Egy hajócskám vagyon, ó király, s tehozzád úgy mint tengeri tolvaj úgy hozattatom, holott te mind földön-vízen sokkal több tolvajságot cselekedjél énnállamnál, és egész országokat is hatalommal magadnak foglalj. Ami az dolgot illeti, te igaz olyan tolvaj vagy, mint én, csakhogy te énnálamnál hatalmasb vagy, és semmi szükséged nem lévén, telhetetlenségedből kóborlasz, én penig szegénységemből. Ha az te gazdagságodnak csak ezeredrésze nekem engedtetett volna, én nem tolvajlanék. Ha azért az törvényeket megtekintjük, melyek a ragadozást tiltják, bizonyára te sokkal gonoszabb vagy énnálamnál, úgy mint ki még én egyet fosztok, addig ezeret is fosztasz meg. De külömbség vagyon miköztünk, hogy te hatalommal és kegyetlenséggel oltalmazod cselekedetedet, az törvényeket lábod alá tiprod, és valamit mívelsz és szólasz, vagy jó, vagy gonosz, de minden alattad valóknak dicsérniek kell. Én pedig szegénységem miatt tolvajlással keresvén kenyeremet, halálra ítéltetem."[23]	*Az Isten várossáról irott könyvében írja szent Ágoston, hogy Nagy Sándor idejében egy Diomedes nevű tengeri tolvaj, sok károkat tött igen a' tengeren kereskedő emberek között. A' ki ellen való sok panaszt nem állhatván Nagy Sándor, utána küld sok gállyákon, és mind addig kergetik míg kézhez kerítik, és a' Király eleibe viszik. Akkor kemény szókkal szól Nagy Sándor a' tolvajnak, miért kellett magát annyi latorságba egyelíteni? Kinek felel Diomedes: Király nagyobb lator vagy te én nálamnál; mert én tsak egy hajóval járok, és kételen próbára kell életemet vetnem, hogy táplállyam életemet, és támogassam fogyatkozásomat. Te pedig sok gályákkal készülsz másoknak, sőt sok országoknak veszedelmére. Eleged vagyon, még-is másokét kívánod: de én ha valami gazdagságot kaphatnék, megszünném minden tolvajlástól. Felel Nagy Sándor: No már által értettem nyavalyádat; azért ne fély, mert meg-segítlek. Így nagy állapatra emelte a' Király; az-után igazság szerető fejedelm vült mindenkor Diomedes.* (Katona 1900, 387–388)

Számomra teljesen egyértelmű, hogy noha (elvileg) Bajza akár ezeket a forrásokat is használhatta volna, nem erről van szó, tehát nem szöveg-, hanem típusegyezésről. Elméleti alapon persze elképzelhető egy harmadik, Andrád és Bajza által egyaránt és egymástól függetlenül használt további közös forrás, ami akár Kónyi János *Democritus*a[24] is lehetne. Viszont ebben az esetben, igaz, sok, de szinte kivétel nélkül típus-, nem pedig szövegegyezéssel van dolgunk. Kónyinál címek sincsenek, míg mind Andrád, mind Bajza címmel (és sok esetben feltűnő módon egybecsengő címmel) látja el egyes szövegeit. Valószínűbb tehát, hogy Kónyi egyes szövegei (ha egyáltalán) legfeljebb Andrád közvetítésével jelennek meg Bajzánál. Viszont ebben az esetben a magam részéről adnék még egy esélyt a Bajza–Kónyi-egyezések jövőbeni alapos filológiai vizsgálatának.

További közvetlen forrásként gyanúba hozhatóak továbbá Antonín Borowý[25] (1755–1832) akkoriban Prágában megjelent, hasonló zsánerű gyűjteményei is. (Borowý 1792;

23 Fenti szövegközlés Szabó Lajos részben modernizált, nem túl következetes átiratát követi, némileg egységesítve: Szabó szerk. 1982, 28. p.

24 Első kiadása 1782-ben jelent meg, s akár Bajza könyve esetében, az olvasók teljesen szétolvasták, s később, az 1870-es években Jókainak is csak egy csonka példányát sikerült megszereznie. (Bíró 1981, 397. p. Vö. György 1932) Bajza viszont, elvileg, használhatta. Magam a következő kiadásokat tudtam kézbe venni: (Kónyi 1785; Kónyi 1786; Kónyi 1981)

25 Noha a szerző vezetéknevét a mai helyesírás szerint Borový formában írják, jelen szövegben, mivel említései során több az idézet, mint az egyszerű hivatkozás, egységesen a Borowý formát használom.

Borowý 1794) Az az igazság, hogy a két munka nekem akkor került képbe,[26] amikor a fentebb tárgyalt Andrád-féle anekdotagyűjteménnyel már tételesen egybevetettem Bajza munkáját. Ahogy a fentiekben láthattuk, annyi *közvetlennek* tűnő egyezést találtam Bajza és Andrád vonatkozásában, hogy Borowý gyűjteményét (egyelőre csak az egyikhez, a 357 szöveget tartalmazó, 1792-ben kiadotthoz sikerült hozzájutnom) most tételesen nem vetettem egybe Bajzáéval, hanem inkább felületesen, szúrópróbaszerűen. Ez nem eredményezett egyetlen olyan szöveget sem, amiről megalapozottan lehetne feltételezni, hogy Bajza valóban ismerte, használta. Noha nagyon közeli változatok, de mégis inkább típusegyezésekről lehet szó. Ennek ellenére ezt az egybevető aprómunkát még el kell végezni! Illusztrációként álljon itt egy Bajza-szöveg párhuzamos egybevetése a megfelelő Andrád-, *Vade Mecum*-, Borowý- és Kónyi-textusokkal, ahol voltaképpen csak az azonos címadás dönti el a közvetlen forrást:

26 Bajza OSZK-beli példánya kolligátum formájában (feltehetően) Antonín Borowý munkájával található egybekötve ([Borowý] 1796), ami Bajza forrásaként nem jöhet ugyan szóba (viszont fordítva akár igen!), de felkeltette érdeklődésemet Borowý tevékenysége iránt, hiszen ez voltaképpen egy korábbi gyűjteményének (Borowý 1792) a második része.

Bajza	Andrád	*Vade Mecum*	Borowý	Kónyi
257. Sedliak kupuje očné sklá. Videl nejaký sedliak, že starí ľudia, keď chcú čítať z knihy, strkajú na nos očné sklá. A jedine u takýchto to ešte jakživ videl. Šiel teda v meste k takému, ktorý predával tie sklá. A vložil jedny na nos a pozeral do knihy. Ale keď nič neuvidel alebo radšej nepoznával, povedal: „Tieto nič nestoja." Dali mu potom druhé, ktorými podobne videl a podobne učinil. Dali mu ďalej tretie, štvrté, až po desiate. A keď uňho všetky jedine nič nestáli, predavač riekol: „Človeče, ty tuším nevieš čítať." Tu on: „Í, keby som ja vedel čítať, nepotreboval by som sklá, lebo iné všetko vidím." (Bajza 1978, 145)	**I: 101. Szem-üveget vásárol a' paraszt.** Egy paraszt látá, hogy mikor az öreg emberek olvasni akarnak, szem-üveget (oculát v. pápaszem) tesznek az orrokra; el-mene azért a' városon egy szemüveg árulóhoz, és egy jó pápa-szemet kivána. Adának egyet a' kezibe. A' paraszt orrára tévén belé néze a' próba könyvbe, és monda: e' semmit sem ér. A' szem-üveg tsináló mást teve a' pimasz ugorkára, de a' még se tudott olvasni. Utoljára monda az árus: Barátom! Kend talán olvasni se tud? Hej, felele a' pimasz, ha én olvasni tudnék, nem járnék egy nyomott-is szemüveg után. (Andrád 1789–1790, I: 69)	**II: 135. Die Brillen.** Ein Bauer sahe, daß alte Leute, wenn sie lesen wollten, eine Brille brauchten, er ging also in die Stadt zu einem Brillenverkaeufer, und forderte eine gute Brille. Man gab ihm eine. Der Bauer nahm das Buch zur Hand, und sagte, indem er die Brille aufsetzte, sie sey nichts nutze. Der Brillenhaendler setzte ihm noch eine andere auf, der Bauer konnte aber nichts lesen. Endlich sagte der Brillenhaendler: Freund, ihr moeget wohl gar nicht lesen koennen? Ey! wenn ich das koennte, versetzte der Bauer, so wuerde ich keine Brille verlangen. (*Vade Mecum* 1776, II: 96)	**97. Breyle nenaučegi čisti.** Sedlák neuměl čisti, a widěl, že stařj lidé magj breyle na nosu, a čtou. Y myslil sobě, když koupj breyle, že hned bude mocy wssecko čisti. Slel tedy de města k tomu, genž breyle dělá. Breylař mu gich hned přinesl welikou hromadu; sedlák wzal knihu do ruky, a gedny breyle po druhých sobě na nos wstawil, a předce neuměl nic čisti. Když gich asy sto zprubowal, řekl mrzutě: Kýho čerta to máte za breyle, wždyť nemohu skrte žádné w té knize čisti! Breylář wzal wssecky od něho, a přinesl mu gich gesstě wjce; on zase prubowal, ale nadarmo. Už potom řekl breylář: Přiteli! wa snad neumite čisti? – Sedlář nato řekl: „U sslacy! toť sobě můžete pomyslit, že neumim čisti, kdybych uměl, takbych breyli nepotřebowal." (Borowý 1792, 43)	Egy paraszt ember olvasni nem tudott, mindazonálta látta, hogy az öreg emberek midőn olvasnak, tehát okulárt tesznek az orrokra, gondolván hogy a' ki okulárt teszen az orrára, hát az tud olvasni. El-megy azért a' boltba, és akar egyet venni. A' bóltos fel-teszi néki az orrára. A' paraszt belé tekint a könyvbe, de nem tudott olvasni, monda azért: mi a' guta, nem jó ez az okulár. A bóltos mást tesz-fel neki, és egynehányat egymás után. De a' paraszt tsak nem tudott olvasni. Végre kérdé a' bóltos: Apó! Talám nem is tudsz olvasni. Ej! pitvar vigye, hiszen ha olvasni tudnék, tehát nem vennék okulárt. (Kónyi 1786, 22)

Végezetül vissza kell még térni egy korábban nyitva hagyott kérdésre, tudniillik a találósok forrásának problematikájára. Ez még további vizsgálatokat igényel, miközben legalább egy szöveget tartalmaz a Bajza-gyűjtemény, ami Andrád Sámuelnél is megvan, a *Vade Mecum*ból (legalábbis György Lajos szerint) viszont hiányzik:

27 A Q. E. D. alighanem a *quod erat demonstrandum* latin bizonyítási záróformula rövidítése, ami annyit tesz, mint „ami bizonyítandó volt". Ha ezt Bajza átvette volna, akkor a forrás valóban bizonyított lenne, így csak igen erősen feltételezhetjük, hogy szövegét Andrádtól vette át.

209. Hádka Traja manželia, ktorí sa báli o lásku svojich manželiek, šli raz spolu a mali so sebou aj tie svoje manželky. A prišli so zmrakom k potoku, cez ktorý sa ešte chceli preplaviť na druhú stranu. Ale člnok, ktorý našli bez prievozníka, bol taký malý, že naraz nemohol vziať do seba viac ako dve osoby. Ako sa už previezlo týchto šesť ľudí s ohľadom na tú bojazlivosť lásky takým spôsobom, že jedna manželka s jedným alebo s dvoma cudzími manželmi nebola ani na jednom, ani na druhom brehu bez prítomnosti svojho manžela? Takto: Najprv sa previezli dve manželky a jedna išla naspäť a vzala tretiu manželku. Vtedy prišla zas jedna a pustila člnok dvom manželom tamtých; sama ostala tu so svojim vlastným. Potom vzal jeden manžel svoju manželku, prišiel naspäť a zložil ju tam a vzal manžela. Tak teda boli na tamtom brehu traja manželia, jedna manželka. Táto manželka išla a previezla najprv jednu, potom tú druhú manželku. (Bajza 1978, 119)	**II: 364. Három férfiak 's asszonyok a' vizen –** Három szerelem-féltő férfiak feleségeikkel együtt igen setét éjtszaka egy viz mellé érkezének, melyen általakartak menni. Találának ott egy tsólnakat, (ez a' kompnál kisebb) de tsólnakast nem, a' ki által-vigye. A' tsólnak pedig olyan kitsin vólt, hogy két személynél egyszeribe több bele nem fért. Már itt a' kérdés: Hogy mehessen ez a' hat személy kettősleg ugy keresztül, hogy egy asszony hátra ne maradjon egy v. két férfival a' férje ott-léte nélkül? Igy lehet: Elsőbben keresztül megyen két asszony, az egyik vissza-jő, és által megyen ismét a' harmadik asszonnyal. Azután vissza hozza a' három közül egyik asszony a' tsólnakat, és két férfi bele ül, 's által mennek a' tulsó parton várakozó feleségeikhez. Egyik férfi magához vévén a' tsólnakba feleségét, viszsza-viszi és ki-tévén azt a' partra, magához veszi helyette a' férfit 's által-viszi. Most vagynak itt azért 3. férfi és egy asszony. Ez az egy asszony vissza-viszi a tsólnakat, hogy a' más két asszony-is rendben által hozhassa. Q. E. D.[27] (Andrád 1789–1790, II: 321–322)

Bizton állítani nem lehet, de (főleg a fentiek ismeretében) erősen feltételezhető, hogy Bajza ezt a szöveget is Andrádtól vette át. A szlovák gyűjtemény többi találósa rendre rövidebb, egymondatos talányok, azok forrása (a jövőben) valahol másutt keresendő.

***

Végezetül elmondható, hogy Bajza gyűjteménye nem egy másik kollekció szimpla, szolgai fordítása, hanem több forrásból, sokszor szinte biztos, hogy emlékezetből, bizonyos esetekben talán tényleg a szájhagyományból dolgozott és a saját ötleteket sem lehet egyértelműen kizárni. Ezeknek további konkrét példákon való bemutatása lehetséges lenne ugyan, de jelen dolgozat terjedelmi kereteit messze meghaladná. Általánosságban felvethető és felvetendő viszont a kérdés, miközben természetesen nem én vagyok az első, aki ezt megteszi, hogy az ördögben tudtak viszonylag kötött szövegek, még ha azok egy motívumon is alapszanak, hosszú évszázadok során, irdatlanul hatalmas földrajzi kiterjedésben fennmaradni a szájhagyományban? Tehát az emberi emlékezetben. Ráadásul különféle nyelveken, szinte szó szerint ugyanazok a szövegek! Egy más alkalommal tárgyalt (Liszka 2024b), az akaratos asszony mesetípust közel ezer éven keresztül tudjuk adatolni az eurázsiai mesehagyományban, a régieket természetesen írott formában. Ezek a szerzők (szerzők? vagy csak lejegyzők?) időnként megemlítik, hogy ettől vagy attól, itt és itt hallottam,[28] de ránk mégiscsak azokban az adott írásos formákban

28 Albert Wesselski gyűjteményes munkája megfelelő passzusaiban ezeknek a megjegyzéseknek számos példáját hozza már a 13. századból (Wesselski 1909), de számomra a legtanulságo-

maradt. S ezeket az írásokat korukban is olvasták az írni és olvasni tudók, főleg papok, majd paptanítók, idővel világi tanítók, akik szóban nyilván továbbadták a prédikációikban, iskolában a tanítványaiknak, de akár kötetlen beszélgetések, eszem-iszomok keretében, vagy egy-egy házvezetőnőnek, sekrestyésnek, harangozónak, kocsisnak elmesélve.[29] Ily módon azok be- vagy visszakerültek a szájhagyományban, mígnem valaki ismét lejegyezte őket, Gutenberg óta nyomtatásban is megjelentek, egész gyűjtemények (exemplumok: a prédikációk során a papok számára felhasználható rövid, csattanós és tanulságos történetek), meghökkentően magas példányszámokban (már amennyire ezt tudni lehet), illetve sok-sok kiadásban, nota bene: először latinul, illetve idővel folyamatosan nemzeti nyelvekre (németre, angolra, franciára, olaszra, spanyolra, később magyarra, csehre, szlovákra stb.) történt fordításokban is. Ezeket szintén olvasták a papok, tanítók, szóban továbbadták, sőt saját, nemzeti nyelveken megfogalmazott (igen gyakran inkább: összelopkodott) gyűjteményeket adtak ki. Az írás-olvasás elterjedésével ezek afféle népkönyvek, ponyvanyomtatványok formájában terjedtek, olvasták és – szóban is továbbadták őket. Nehéz tehát megmondani, hogy az egészből mi a műmese és mi a népmese. Ami népinek tűnik, annak szerzője a tudományos, filológiai kutatásnak köszönhetően egyszercsak napvilágra kerülhet. Ami meg műmesének tűnik, arról meg bebizonyosodhat, hogy a szerző csak a nevét adta hozzá, illetve az adott textualizált formát köszönhetjük neki, ám maga a történet lehet, hogy évezredes múltra tekint vissza. Nos, ezeket a korai textualizációkat, szóval ezeket az írásos lenyomatokat *közösségi emlékezetmankónak* nevezem. A már épp elkopott, elszürkült, igen: megromlott, sokszor értelmét vesztett szövegek felfrissítéséhez, az emlékezetbe való újra beemeléséhez járulnak

sabbak a fél évszázadon keresztül, nyolc pápát kiszolgáló, mai fejjel olvasva meghökkentően szabadszájú, a Szentszék apostoli titkáraként működő Poggionak (1380–1459) mondandóját hitelesítő (az XY, rendkívül tanult és megbízható embertől hallottam típusú) megjegyzései (Poggio 1906), illetve az előreformátor Heinrich Bebel (1472–1518) történeteinek gyakran meghökkentően precíz adatolása. Csak néhány példa, találomra: „So hat mir Andreas Matthias Bäck erzählt, Wirt in Huttern, das ein klein Dörflein ist unter der Burg von Justingen" (in Wesselski 1907, I: 18. p.); „Es soll die Geschicht wahr sein, wie mir gesagt hat Bernhard Hüßlin" (in Wesselski 1907, I: 84. p.); „Die Histori bezeugt Jörg Weselin von Schorndorf an der Rems" (in Wesselski 1907, II: 71. p.) Mindez természetesen ne zavarjon meg bennünket: őket nem a mai értelemben vett kutató hitelesség sarkallta, hanem a történeteik *hihetőségére* való törekvés. Poggio mindezt még azzal is megfejeli (némileg önmagának mondva ellent), hogy a 273 történetet tartalmazó gyűjteményéhez egy zárszót csatol, amelyben (néhány jeles viccmesélőt név szerint is megemlítve) leírja a helyszínt (a történetmondás „színpadát"), a pápai udvar titkárságának várótermét (*Bugiale* = hazugsággyár), ahol mindig adódott alkalom igaz és kevésbé igaz történetek előadására. (Poggio 1906, 271–272. p. Vö. Bachorski 2001)

29 Heinrich Bebel némi büszkeséggel jegyzi meg, hogy egy történet csattanója, *mégpedig általa*, közmondássá vált: „Auch das ist bei uns, und *durch mich*, ins Sprichwort kommen…" (in Wesselski 1907, I: 76. p.)

hozzá ezek a mankók, ezek az írott (és/vagy nyomtatott) szövegek. Ez közösségi szinten, tehát hosszabb időbeli távlatokban, de egyéni szinten is működik.

Egy kutatást befejezni nem, legfeljebb abbahagyni lehet. Ez a helyzet most is. Kérdések további kérdéseket vetnek fel, amikre majd még vissza kell térni. Így Bertold Brecht szavainál maradok: *„…a függöny lehull,/ S marad száz kérdés megoldatlanul."*[30]

30 Az idézet a *Szecsuáni jólélek* zárósoraiból van („Den Vorhang zu und alle Fragen offen.") és Nemes Nagy Ágnes fordításában talán még szebb, mint az eredeti.

A Bajza, Andrád és a Vade Mecum szövegeinek konkordancia-táblázata

(Szürke háttérrel Bajzának azon tételeit jelöltem, amelyek címei egyértelműen Andrád címadását követik, illetve legalább szellemiségükben közelebb állnak az Andrád által adott címekhez, mint a *Vade Mecum*-ban szereplőkhöz.)

	Bajza	**Andrád**	**Vade Mecum**
1.	6. Diogenes cieľom strelca	I: 159. Diogenes a' tzél eleibe áll	V: 114. Diogenes beym Ziel
2.	9. Prejde potok	I: 144. Várja a' víz' le-folyását	VIII: 242. Das grösste Bild der stupidesten Dummheit
3.	20. Víťaz	I: 198. Vitézsége egy katona Tisztnek	I: 132. Der Bravour eines Offiziers
4.	38. Choď ty hore a spadni dolu	I: 93. Le-esik a' házról, és agyon üt mást	I: 129. Der getödtete Spanier
5.	56. Vedľa Minervy sovu maľujú	II: 15. Minerva mellé bagoly van festve	VIII: 97. Aus der Mythologie
6.	57. Cicero	II: 38. Cicero és egy 40. eszt. Dáma	–
7.	58. Plášť za stolicu poslovi	I: 6. Köppenyeg széke egy Követnek	VII: 262. Schnelle Besonnenheit
8.	59. Rozsievač semenca a dvaja vojaci	I: 13. Kender-vető paraszt és két Huszár	–
9.	60. Jednooký a hrbatý	I: 19. Fél szemű és a' pupos hátu	–
10.	61. Malá kuchyňa – veľké hospodárstvo	I: 20. A' kis konyha nagy gazdaság	I: 18. Die gute Wirtschaft
11.	62. Rozsudok proti muchám	I. 29. Legyek gyilkosa	I: 32. Der Fliegentodtschlag
12.	63. Kedy ustáva láska?	II: 41. Vén szerelem	VIII: 211. So würden sie alls sagen
13.	64. Každému iba jeho hlava sluší	I: 30. Kinek-kinek a' maga feje illik	–
14.	66. Lakomý	I: 123. A' fösvénynek istrangja	V: 165. Der bezahlte Strich
15.	68. Mladí páni – opice	I: 47. 'A majom Urfiak	–
16.	70. Kedy prestaneš hrať?	II: 62. Mikor szünöl-meg játzodni?	I: 49. Das Spiel und die Liebe
17.	71. Vždy naprotiveň činila	II: 63. A' vizzel szembe keresi felségét	II: 16. Die widerspänstige Frau
18.	72. Čo rozdeluje poetu od blázna?	I: 52. Külömbség egy Poéta 's egy bolond között	–
19.	73. Nie je do neba vedúca cesta	I: 57. Nem egekbe vezérlő út.	I: 67. Der Edelmann und der Geistliche
20.	74. Lakomý meria koňa	I: 49. Méri a' lovat egy fösvény	I: 54. Der verschlagene Geizige
21.	75. Kniha a bláznivých skutkoch	I: 61. Esztelen tselekedetekről való könyv	I: 124. Das Buch der Thorheiten
22.	76. Vlani lepšie svoju vec konal	I: 62. Tavaly jobban tselekedett	–
23.	77. Horúca kaša	I: 66. Meleg pástétom	I: 80. Die heisse Pastete
24.	78. Cnosti starého človeka	I: 74. A' vén ember Praerogativái	–
25.	80. Nepredám ešte toho koňa	II: 88. Nem adom-el a' lovat, mert ki tudja?	I: 164. Das Pferd, welches der Tod einer Frau verursachte
26.	81. Osol premenený na žiaka	I: 46. Hogy változik a' szamár Deákká?	I: 43. Der Eseldieb
27.	82. Už nebude, čo by som ja mohol prehrať	I: 89. Nem marad, a' mit el-veszessen	I: 126. Der Vater und Sohn.
28.	89. Vyslaní na uctenie kráľa	I: 91. A' Lángvedoki Deputatusok	I: 127. Die Deputirten von Languedoc
29.	93. Diablova dcéra	II: 154. Az ördög leánya	III: 160. Des Teufels Töchter
30.	94. Zabil predsa otca	II: 168. Nem attya gyilkosa mert a' nem vólt attya	II: 189. In der Noth wird oft eine unangenehme Wahrheit bekannt
31.	95. Pekelný horúci dvojzlatník	I: 98. Az ördög meleg tallérja	V: 276. Der angeführte gewinnsüchtige Wirt
32.	96. Čierné vlasy, bielé fúzy a brada	I: 97. Fejér szakáll és fekete haj	IV: 48. Ursache eines grauen Bartes
33.	97. Nie felčiara, ale tesara	I: 79. Egy Tisztnek el-lövik a' lábát	I: 101. Der Seeoffizier
34.	98. Klin klinom, luhanie luhaním	I: 87. Szeget szeggel, hazugságat hazugsággal	IV: 229. Man muss eine Lügen mit der andern vertreiben
35.	107. Bodka nad i	II: 179. Pont az i. felibe	–
36.	110. Šunka	I: 102. Sonkát eszik a' mátróz	I: 165. Der Matroze
37.	111. Keď, nie	I: 105. Ha. Nem	VIII: 109. Lakonische Antwort
38.	112. Slepý s lampášom	I: 111. Egy vak a' lámpással	III: 23. Der Blinde mit einer Laterne

39.	113. Koňa na vysokom strome hľadať	I: 113. Varju fészekben találtatik-meg a' ló	V: 129. Wo man verlohrenen Sachen suchet
40.	114. Hvezdár čosi uhádol	II: 189. Az Astrologus ki-találja, hogy a' Dáma nem gazdag	–
41.	120. V lete budem viac sánkovať	II: 204. A' jövö nyáron többet szánkáz	–
42.	123. Druhý Samson	I: 117. Második Sámson	I: 60. Der andere Simson
43.	124. Sokrates	I: 122. Socratesről rosszul szólanak	–
44.	125. Striebernú lyžicu vymáčal v káve	126. El-nyelettetik az ezüst kalán	–
45.	128. Manželka chce byť knihou	II: 210. Könyv szeretné lenni egy asszony...	II: 172. Die Frau ein Buch
46.	130. Aj sedlo, lebo je z dreva	I: 127. A' Paraszt fás szamarával	III: 240. Der Bauer und Barbierer
47.	132. Čo je lenivejší vôl alebo žena	II: 251. Az ökör e restebb vagy az asszony?	IV: 58. Wer ist fauler als ein Ochs
48.	134. Čo najnovšieho?	II: 397. Nó hát mi az ujság? Éppen semmi sintsen	VI: Die vorbereiteten schlimmen Nachrichten
49.	135. Nemáš iné miesto?	I: 271. Egy légy az I. Jákób Király orrán	III: 85. Eine Fliege auf der Nase
50.	138. Ó, aký malý nosíček!	I: 147. Jaj be nagy orr! jaj be kis orr!	III: 115. Das allemal übel abgelaufene Urtheil eines Narren
51.	140. Aká bola v poslednom kre	II: 253. Az utólsó bokorban tsak olyan páltzát vágunk a' milyent kapunk	V: 41. Die unentschlüssige Schöne
52.	141. Diogenes vypľuval na tvár	I: 148. Diogenes ábrázatra pök	II: 122. Der sonderbare Spuckkasten
53.	142. Krivý Nemec podol z koňa	I: 150. Le-esik a' lóról a' sánta Frantzia	I: 150. Der lahme Reuter
54.	143. Či je viacej než jeden boh?	I: 151. Hány Ísten vagyon?	–
55.	144. Novina od Timona	I: 155. Timontól nagy újságot vár a nép	–
56.	145. Ako mucha v mlieku	II: 265. Mint a' légy a' téjben	IV: 43. Die Fliege in der Buttermilch
57.	146. Obed u lakomca	II: 267. Hogy tud ebédelni a' fösvénynél	IV: 259. Eine Wette die einen Geizhals um eine Mahlzeit bringt
58.	148. Ako svoju dušu miluje	II: 283. Ugy szereti mint a' lelkét	II: 219. Der Weichling
59.	149. Domicián	I: 170. Domitianus kegyetlen vólt	VIII: 248. Vibius Cripus
60.	150. Vojdete predsa	I: 171. Bé fér a' kövér Abbás-is a' kapun	III: 83. Der dicke Bischof
61.	151. Cár Peter v parochni	I: 172. Péter Czár a' Dantzkai parókban	–
62.	155. Radom hovorte	I: 173. Rendre beszelljetek	III: 21. Einer nach dem andern
63.	156. Tŕň na nose zlodejovi	176. Toll nő az orrán a' tolvajnak	VIII: 271. Das böse Gewissen
64.	157. Dve žatvy z jedného obylia v jednom roku	I: 182. Két aratás egy esztendőben	–
65.	158. S domom zhorela i manželka	II: 250. El-égett házával a' felesége-is	IV: 18. Schlimm und auch nicht schlimm
66.	159. Turek nesúdi z farbenej tvári	II: 284. Egy Török nem itél a' piross ortzáról	II: 233. Antwort des Türkischen Gesandten
67.	160. Priviazal žriabe k nohe	I: 181. Lábához köti a' tsikót	–
68.	161. Jeden kováč, a dva tkáči	I: 188. Egy kováts és két takáts	VII: 16. Ein Schmidt und drey Schneider
69.	162. Vojak vzal pekárovi čiapku	I: 191. A' sütő fejiből el-lopják a' sapkát	IX: 127. Der sagte es doch, daß er stehlen wollte
70.	165. Zakázať myslieť	II: 286. Meg-tiltani a' gondolkozást	III: 95. Das verbotene Denken
71.	166. Nočný strážnik	I: 194. Egy éjtszakai strázsa	–
72.	167. Kradol plášte	I: 199. Köpönyeg-lopó	–
73.	168. Poľský kupec so svojim kočišom	I: 206. Egy Lengyel kalmár kotsissával	V: 139. Der Selbstverrath
74.	169. Spievajúci švec	I: 211. Éneklő föltozó varga	III: 169. Der singende Schuflicker
75.	170. Strážnik vojak a delo	I: 215. A strázsa és az ágyú	IV: 17. Die schwäbische Schildwacht
76.	171. Keď si tam bol ty, bolo tam viac bláznov	I: 220. Mikor ő ott vólt, több bolond vólt	VI: 107. Eine gute Antwort vielleicht von ohngefaehr
77.	172. Od ktorého času sú zrkadlá zlé?	II: 294. Miólta nem jók a' tükrök?	VI: 184. Die Abnahme der Künste
78.	175. Prečo je veterný mlyn žalár?	I: 222. Miért tömletz egy szél-malom?	–
79.	176. Veľká brána, malé mesto	I: 232. Nagy kapu 's kitsin város	–
80.	177. Odpočívam jedine, a zas budem	I: 252. Tsak ki-nyugossza magát, és ismét sir	–

81.	178. Tri veci neľúbi	I: 223. Három dolgot nem szeret	V: 163. Die Wünsche
82.	179. Zo žartu smrti nasledovala smrt	I: 254. Egy nagy tréfából halál következett	I: 125. Ein großes Schrecken kann Kranke heilen, und Gesunde toedten
83.	182. To sa mi nikdy neprihodilo	I: 244. E' soha sem történék rajtam	VIII: 256. Solche Fälle sind selten
84.	183. Násilné manželstvo	II: 320. Erőszakos házasság	II: 283. Die erzwungene Heyrath
85.	186. Poslúcha muža naoko	II: 329. Férjének engedelmesked pro forma	VI: 30: Die Wirkungen einer lächerlichen Geschichte
86.	190. Nikdy nevidel múdru ženu	II: 331. Soha nem látott okos asszonyt	IX: 63. Kinder und Narren sprechen die Wahrheit
87.	191. Práve dnes mám deň bláznenia	I: 256. Épen ma van a' bolond napom	IV: 60. Viel Gegenwart des Geistes
88.	192. Hanbí sa, že nebol nemocný	I: 257. Szégyenli, hogy beteg nem vólt	V: 94. Eine seltene Ursache zur Schaam
89.	193. Obuv na státie a utekanie nôh	I: 260. Állani és szaladni való saru	VII: 61. Die Schweizerschuhe
90.	195. Ísť za muža	II: 336. Férjhez-menni	–
91.	196. Skoro vstávajúci stratil peniaze	I: 268. A' jókor fel-költ el-vesztette pénzét	III: 42. Vortheil der Faulheit
92.	198. Dáva závdavok na budúce poranenie	II: 372. Elöre-is fizet felesége sebéért	I: 142. Der Mann der seine Frau schlug
93.	199. Sokratovi učiteľia trpezlivosti	II: 352. Kitöl tanul Socrates türedelmet?	–
94.	200. Nie čud, lebo odo mňa videli	I: 288. Nem tsuda, mert töllem látta	III: 238. Der ungeschickte Laquay
95.	201. Lakomý sa jedná o obesenie	I: 286. Egy fösvény alkusz a' hóhérral	II: 13. Der Geitzige und der Scharfrichter
96.	202. Slobodní psi a priglejené kamene	I: 295. Szabad ebek, 's kötött kövek	–
97.	207. Zdraví buďte! Mňa nesie!	I: 296. Adieu! engemet viszen	I: 235. Der vermeynte Teufel
98.	209. Hádka	II: 364. Három férfiak 's asszonyok a' vizen –	–
99.	211. Do Sv. Jána vyvozí sneh	I: 280. Szent János napig el-hordja a' havat	–
100.	215. Osol, vystúp z cesty!	I: 292. Szamár! állj-ki az utból	VI: 312. Alles was man verlangen konnte
101.	216. Ostroha v záňadrí	I: 131. Sarkantyu a' kebelében	IV: 50. Ein Schwabenstreich
102.	217. Na nič súci	I: 129. Semmire-kellők	II: 80. Antwort eines Candidaten
103.	219. Lekárov na svete najviac	I: 128. Orvos van a leg-több	I: 175. Ein jeder will ein Arzneyverständiger seyn
104.	220. Dlhoké sú ženské reči	II: 371. Hosszú az asszonyok beszéde	II: 7. Predigt von der Samaritanerin
105.	221. Nedobrovoľne trpieť	I: 310. Nem kész akarva szenvedni	–
106.	223. Vlasy, brada a fúzy	I: 294. Haj, szakáll, és bajussz	–
107.	225. Na suchu sa učiť plávať	I: 285. Víz nélkul uszni tanulni	–
108.	226. Strážnik dal ohňa	I: 282. Tűzet ád a' strázsa	I: 220. Das Feuergeben
109.	227. Zo snehu robiť soľ	I: 277. Hóból sót tsinálni	IX: 18. Art, das Salz zu bereiten
110.	228. Nie ženy, lež jej jazyka sa bojí	II: 376. Nem tölle, hanem a' nyelvétöl fél	IV: 100. Nicht vor der Person, sondern vor Sache fürchtet man sich
111.	230. Nie cvíčaly, ale drzdy	II: 373. Nem fogoly-madár hanem tsatsogó szajkó	V: 280. Der unglückliche Geburtstag
112.	235. Prv prepitá medvedia koža, než medveď zabitý	I: 301. Előre el-adott medve bőr	II: 258. Die verkaufte Bärenhaut
113.	236. Huncúti, dvaja a dvaja choďte!	I: 300. Huntzsutok! pároslag menynyetek	II: 171. Der Schulmeister und seine Schüler
114.	237. Dobrá manželka vždy verná	II: 12. A' jó asszony mindég hiv	–
115.	238. Môj tieň je vždy rovnaký	I: 279. Mindenkor egy az árnyékod	–
116.	240. Gróf je dobrý, ale grófka!	II: 14. A' Hertzeg jó ember, de a' Hertzegné –	VII: 111. Naivität eines Bauern
117.	245. Až do odrobiny celáho zjedli vlci	I: 281. Mind egy falatig meg-ették a' farkasok	–
118.	246. Slzia mu oči pre veľký dym	II: 71. Könyvez a' szeme a' nagy füst miatt	IX: 206. Da war wahrhaftig die Frau Herr im Hause
119.	247. Ako sa môže predlžiť krátky meč	II: 37. A' rövid kard hogy nyulik-meg?	–
120.	248. Lepší je človek bez peňazí, než peniaze bez človeka	II: 23. Jobb az ember pénz nélkül, mint ez a' nélkül	–
121.	250. Zaháľčivosť nie je robota	I: 94. A' restség nem dolog	VI: 311. Recht sonderbar gewünscht

122.	251. Prečo má zelenú krv?	I: 95. Miért zöld a vére?	VI: 238. Die erklärte Farbe
123.	254. Od každej husi neberú mýto	II: 75. Nem minden ludtól vesznek vámat	IX: 124. Nicht alle Gänse gehen Accise
124.	255. Nie ja, lež manželka je hodná ľútosti	II: 91. Kedvetlenebb a' Feleségem mint én	–
125.	256. V maškare oblečená ženská	II: 93. Maszkorás asszony	II: 34. Die Masque
126.	257. Sedliak kupuje očné sklá	I: 101. Szem-üveget vásárol a' paraszt	II: 135. Die Brille
127.	258. Lekár Menekrates Jupiter	I: 18. Orvos Menecrates Jupiter	–
128.	259. Jej obraz, ale nie ju si chce zobrať za manželku	II: 108. A' képit el-házasithatja, de –	V: 43. Das billige Erbieten
129.	260. Uprostred dvoch krčiem kríž	I: 110. Két tsap-szék közt a' feszület	II: 18. Die beyden Wirtshäuser
130.	261. Hrozba	I: 115. Fenyegetés	VIII: 166. Starke Drohungen
131.	262. Dom bláznov a úradná česť	I: 136. Bolond-ház, és a' Tanátsi rang	VII: 275. Die Beförderung
132.	263. Pomaly ďalej ujdeš	I: 140. Lassan járj 's tovább haladsz	–
133.	264. Maliarova a tvárová farba	II: 114. Egy kép-iró és az ortza festö szin	VII: 131. Die hübsche Farbe
134.	266. Mŕtvy manžel ožil	II: 89. Fel-támad meg-hólt férje	I: 262. Der von der Todten auferstandene
135.	268. Ak bi sa chcel diabol oženiť	II: 92. Ha az ördög meg-akarna házasodni –	–
136.	269. Rechtsum! Obráť sa, Kubko!	I: 163. Recht zum – Fordulj Gyurka!	–
137.	270. Daj ďalej zaucho	I: 167. Add elébb a' pofot	–
138.	271. Metellov kamenný havran	I: 175. A' Metellus kő hollója	–
139.	272. Hltá kartu, aby vyhral	I: 179. Le-nyeli a' kártyát, hogy nyerjen	–
140.	273. Sudca a paholok mlynára obesení	I: 178. A' Biró és a' mólnár szolgája fel-akasztatnak	–
141.	274. Dom má na starosti manželka	II: 94. Feleségemé a' ház dolga	II: 188. Etwas von der Haushaltung
142.	280. Archelaov mnohorečný barbier	I: 189. Archelaus tsátsogó beretvássa	VI: 218. Eine neue Mode zu frisieren
143.	281. Každodenné zaneprázdnenie	II: 130. Minden napi foglalatosság	I: 92. Die Chronik einer Woche
144.	282. Bojár poznal vojaka, ktorý kradol škopa	I: 207. Az Őrüt lopó katonára reá ismér a' pakulár	–
145.	288. Osly berú do úradu	I: 71. A' Pap miért jár lovon?	I: 82. Der Priester und Richter
146.	293. Misa je ťažko stráviteľná	I: 258. A' tál bajos emésztő	V: 254. Die schwer zu verdauende Speise
147.	294. Tí, čo pokradli klince a peniaze	I: 276. Szeget lopó 's tallért lopó	VII: 267. Der Normann und der Gaskonier
148.	295. Žiak sa chce dať vyzauškovať za obed	I: 284. Meg-akarja magát pofoztatni egy Deák az ebéd arrába	I: 181. Von einem Gasconier, welcher eine gute Mahlzeit genoß, ohne sie bezahlen zu dürfen
149.	297. Vespasiána si zaľúbila jedna pani	II: 156. Vespasiánusba szeret egy Dáma	–
150.	298. Dvaja pocestní si delia štyri míle cesty	I: 253. Két szarándok el oszt 4. mértföldet	VIII: 173. Getheilter langer Weg
151.	299. Za chrbtom šťastie	I: 190. Háta megett a' Szerentse	–
152.	300. Blázon a gavalier	I: 193. Egy Bolond és a' Gavallér	II: 41. Der Hoffnarr Königs Jacobs des Ersten in Engelland
153.	301. To vám o vás zrkadlá povedajú	II: 138. Egy ifjat rágnak az asszonyok formájáért	IX: 31. Sie sahen die Balken in ihren eigenen Augen nicht
154.	308. Cigán kradnúci slaninu	I: 359. Viszont szallonás Czigány	–
155.	315. Bez zvonov sa nemôže zvoniť	I: 204. Harang nélkül nem lehet harangozni.	–
156.	316. Žiada šibencove nohy	I: 211. A' pódagrás kíván lábat tserélni	III: 242. Der Podagrist und der Deliquent
157.	317. Veľko a málonosý	I: 225. Egyik orr kergeti a' másikat	–
158.	318. Zmieriť dvanásť paní	II: 218. Egybe veszteni a' Dámákat	–
159.	319. Maliar žiada byť lekárom	I: 238. Egy Pictor Orvossá kiván lenni	–
160.	320. Uši na nohách	I: 76. Tyrannusnak lábán a' füle	I: 89. Der Tyrann Dionyssius und der Philosoph Aristippus
161.	321. Pytagoras so svojim učedlníkom	I: 31. Prothagorás és Evalthes	II: 271. Der nicht zu entscheidende Rechtshandel
162.	323. Nesie beznohého kamaráta	I: 70 Paddy viszi lábatlan pajtássát	VIII: 110. Er traute bloss den Worten

163.	329. Zo sna vykope otcovský poklad	I: 302. Az álom ki-ásatja az apja kintsét	V: 111. Träume sind nicht zu verachten
164.	331. Bude z neho rohatý diabol	II: 257. Szarvas ördög leszen a' férje ezután	–
165.	332. Ešte má jedine troje dietok	II: 260. Még eddig tsak három gyermeke van	I: 106. Der wohl aufgenommene Verweiss
166.	334. Superintendent znenazdania vizituje	I: 308. Az Inspector véletlen visitál	IX: 69. Anwendung einer biblischen Stelle
167.	335. Odpadla z husiel struna	I: 312. Elesik a lant húrja	–
168.	336. Jozue zastavil slnko	I: 250: Jó'sué állittotta-meg a' napot	IV: 170. Seit wenn stehet die Sonne stille
169.	337. Slepému sa navrátil poklad	I: 315. Vissza-kerül a' vak kintse	II: 20. Der treuer Gewatter
170.	339. Lakomý tratí svoju spravodlivú vec	I: 324. El-vesz egy summa 's a' gyémánt	–
171.	340. Ako zadržal Anaximenes Lampsak	I: 334. Lampsacust hogy tartja meg Anaximenes?	VIII: 134. Schneller Einfall
172.	341. Dvaja mládenci losujú o vojactvo	I: 177. Sorsot huz a' két paraszt	–
173.	342. Z mnohého zlého – lepšie menšie	II: 274. Sok rossz között a' kisebb jobb	I: 95. Die kleine Frau
174.	343. Zatmenie Slnka	II: 289. Nap fogyatkozása	IV: 125. Die Sonnenfinsterniss
175.	344. Jeden hore, druhý dolu	I: 135. Egyik hág fel, a' másik száll-alá	VII: 174. Die zwey Minister
176.	345. Vykladajú si Sv. Písmo	I: 311. A' Szent Írást magyarázzák egy-másnak	VI: 11. Versuch in der exegetischen Theologie
177.	347. Zakryté slnečné hodiny	I: 350. Fedeles árnyék-óra	–
178.	348. Veľké, malé uši	I: 353. Kitsin és nagy fül	II: 223. Von langen Ohren
179.	349. Tak sa radujú, že nemôžu vypovedať	I: 354. Ki nem mondhatják kivánságokot	–
180.	350. Cigán ukradol slaninu	I: 359. Viszont szallonás Czigány	–
181.	351. Kde sa rodí dvojhlavý orol?	I: 369. Hol terem a' két-fejű sas?	I: 8. Das besondere Land
182.	353. Navráť mešec a ja ti navrátim ucho	I: 380. Add az Uram erszényét 's ihol a füled	III: 183. Der Laquay, welcher seinen Herrn raechet
183.	354. Dobrá rada prievozníkovi	I: 376. Jó tanáts a' révésznek	II: 154. Der Schiffer
184.	356. Nespím ja každému	II: 380. Nem aluszom én minden embernek	I: 81. Die vergessene Verstellung
185.	357. Radiť sa zvona o vydávaní	II: 290. A' harangtól várni tanátsat	IV: 158. In dieser Sache ist schwer zu rathen
186.	364. Kúpil židovu kožu	I: 314. 'Sidó bőr	I: 197. Der zweydeutige Kaufhandel
187.	366. Div	I: 386. Az egér rágja-el a' tsizmát	–
188.	367. Fajčenie zachránilo od smrti	I: 384. Pardont nyer egy Pipás	VIII: 258. Man muss keinen Augenblick des Vergnügens versaeumen
189.	368. Na pravici blázon	I: 391. Jobb-kéz felőll a' bolond	–
190.	369. Pre koľko osôb má zakúriť?	I: 398. Hány személyre füttsön bé?	VII: 113. Der Marqueur
191.	371. Alexander Veľký a Diomedes	I: 366. N. Sándor és Diomedes	IV: 201. Eine sehr dreiste Entschuldigung
192.	383. Či chce zuchthaus?	I: 309. Fenyiték-ház-beli Papság	–
193.	442. Opilca holila sviňa	I: 45. Vigyázz! hogy meg ne vágj	–
194.	467. Herodesova sviňa	I: 165. Héródes disznaja	–

Irodalom

Amalfi, Gaetano 1895. Eine Novellette des Vottiero in litterarischen und volkstümlichen Fassungen. *Zeitschrift für Volkskund*e 5. évf. 289–293. p.

Andrád Sámuel 1789–1790. *Elmés és mulatságos rövid anekdoták. Melyeket íminnen amonnan vállogatva egybe-gyütött és magyar nyelven kí-adott Andrád Sámuel. I–II. Darab*. Béts, k. n.

Bachorski, Hans-Jürgen 2001. Poggios Facetien und das Problem der Performativität des toten Witzes. *Zeitschrift für Germanistik* 11. évf. 318–335. p.

[Bajza, Jozef Ignác] 1792. *Antidoton Katholika-béli Vallás Magyar-országban-való fön-tartásáért*. Nyújtattatott 1792. Böjt elő-Havában. [Nagyszombat, Jelinek Nyomda]

Baiza, Jos. Ign. 1795. *Weselé Učinki, a Rečeňj, které k stráweňu trúchliwích hoďín Zebral, a widál Jos. Ign. Baiza. Farár Dolno-Dubowský*. W Trnawe, u Wáclawa Gelinka privil. Knihotláčara.

Bajza, Jozef Ignác 1978. *Veselé príbehy a výroky*. Doslov napísal a vysvetlivky spracoval Jozef Minárik. Bratislava, Tatran.

Bajza, Jozef Ignác 2009. *Dielo*. Výber zostavila, komentáre, vysvetlivky, kalendárium života a diela a doslov napísala Erika Brtáňová. (Knižnica slovenskej literatúry) Bratislava, Kalligram–Ústav slovenskej literatúry SAV.

Bajza, Jozef Ignác 2025. *René, or: A Young Man's Adventures and Experience*s. An Edition with Commentary of the First Slovak Novel. Dobrota Pucherová and Erika Brtáňová eds., David Short trans. Liverpool, University Press on behalf of the Voltaire Foundation, University of Oxford.

Bárth Dániel 2013. Alsópapság és népi kultúra. Kutatási irányok, modellek és megközelítési lehetőségek. In *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* Bárth Dániel szerk. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 9–42. p.

Bárth Dániel 2023. Normaszegő katolikus papok a 18. századi Erdélyben. In *Papok, normák, konfliktusok. Történeti esettanulmányok.* Bárth Dániel szerk. Budapest, MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, 11–83. p. /Folcloristica historica 6./

Bíró Ferenc 1981. A Mindenkor nevető Demokritus és szerzője: Kónyi János. In Kónyi János: *A mindenkor nevető Demokritus*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 397–408. p.

Borowý, Antonín 1792. *Zrcadlo Possetilosti. Aneb: Nowé y staré, pěkné y daremné, prawdiwé y neprawdiwé Powjdačky neb Hystorye, gichžto gest asy čtyři sta.* Pro wyraženj mysli wssem milownjkům na swětlo wydané od Antonjna Borowého, sskolnjho Včitele w Zlaté Koruně. W Praze…

Borowý, Antonín 1794. *Zrcadlo Přjkladův k naučenj a obweselenj. A nebo: Rozličné pěkné Hystorye o maudrých a possetilých, o dobrých y zlých lidech: z kterýchž se včiti můžeme, co činiti, y čeho nechati máme, abychom ssťastnj byli, a ssťastně žiwot swůg skončili.* Sebrané pro dobré swých kraganův od Antonjna Borowého, sskolnjho včitele w Zlaté Koruně. Kraméryusowým nákladem. W Praze…

[Borowý, Antonín] 1796. *Žert a Prawda. To gest: welmi pěkně smyssľené, utessněné Hystorye a Rozpráwky w několika stech, kteréž se pro wyraženj mysli a pro zasmánj při dlauhé chwjli, y w každé weselé společnosti, časem také y drobet pro wybrausenj rozumu*

dobře vžjwati mohou. Wydané podlé rukopisu Hylarya, Jokosa, Astucha. Gakožto II. Djl k Zrcadlu Possetilostj. Kraméryusowým nákladem. W Praze…

Brtáňová, Erika 2011. Anekdoty v Bajzovej knihe humoru. *Slovenská literatúra* 58. évf. 230–239. p.

Democritus 1770. *Democritus ridens. sive campus recreationum honestarum Cum exorcismo melancholie.* Presburg, Sumptibus *Joann Doll* Bibliopole.

Filogelós I. 1971. *Na veselé struně. Výbor z antického humoru*. Předmluvu napsal Radislav Hošek. Z latiny a řečtiny přeložili Radislav Hošek, Pavel Kucharský a Čestmír Vránek. Praha, Svoboda.

Filogelós II. 1968. *Philogelos der Lachfreund von Hierokles und Philagrios*. Griechisch-deutsch mit Einleitungen und Kommentar herausgegeben von Andreas Thierfelder. München, Heimeran Verlag.

Gašparíková, Viera ed. 1981. *Ostrovtipné príbehy i veliké cigánstva a žarty. Humor a satira v rozprávaniach slovenského ľudu.* Bratislava, Tatran.

Gólyán Ádám 2022. Andrád Sámuel irodalmi programja. *Irodalomtörténeti Közlemények* 126. évf. 632–659. p.

György Lajos 1929. *Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái.* Cluj-Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság.

György Lajos 1932. *Kónyi János Demokritusa*. Székfoglaló értekezésül felolvasta a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1931. március 2-i ülésén. Budapest, A M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága.

Horváth, György [2009]. *Der Philogelos. Von den antiken Urwitzen bis zu den modernen Witzen – Prüfung einer antiken Witzsammlung aus entwicklungsorientiertem Aspekt.* Dissertation Literaturwissenschaft. h. n., k. n.

-ill [Kohút, Jozef] 1895. Jos. Ign. Bajza a slovenské prebudenie. In *Tovarišstvo. Sborník literárnych prác 2.* Osvald, Richard Fr. ed. Ružomberok, Tlačou Kníhtlačiarne Karla Salvu, 15–22. p.

István Anna 2015. *Nemzeti önértelmezés Jozef Ignác Bajza regényében*. Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. [utolsó megtekintés: 2026-03-28]

István Anna 2017. Jozef Ignác Bajza és Faludi Ferenc. In *Szláv kultúrák és irodalmak.* Urkom Aleksander szerk. Budapest, ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 65–76. p.

István Anna 2019. Jozef Ignác Bajza anekdotái. In *Humor és sport a szláv kultúrákban. Köszöntő kötet a 60 éves Lukács István tiszteletére*. Kiss Szemán Róbert szerk. Budapest, ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 56–65. p. /Opera Slavica Budapestinensia. Symposia Slavica/

Katona Lajos szerk. 1900. *Gesta Romanorum*. Fordította Haller János. Kolozsvár 1695. Kiadta Katona Lajos. Egy hasonmással. Budapest, Franklin Társulat /Régi Magyar Könyvtár 18./

Kónyi János 1785. *A' mindenkor nevető Democritus' folytatása avagy okos leleményu furtsa történetek. Végre hozzá tétetett Diogenes, Anacharsis és Anaxagorasnak görög böltseknek élete. Mellyeket öszve szedegetett Kónyi János*. Második rész. Buda, Nyomtatott Landerer Katalin költségével.

Kónyi János 1786. *A' mindenkor nevető Democritus, avagy okos leleményü furtsa történetek, mellyeket a' bánatjokat felejteni kivánó jámborok' kedvekért szedegetett öszve Kónyi János*. Buda, Landerer Katalin betüivel.

Kónyi János 1981. *A mindenkor nevető Demokritus*. Válogatta, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta Bíró Ferenc. Budapest, Magvető Könyvkiadó.

Kotvan, Imrich 1975. *Literárne dielo Jozefa Ignáca Bajzu*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Köhler, Reinhold 1900. *Kleinere Schriften zur erzählenden Dichtung des Mittelalters*. Johannes Bolte hg. Berlin, Verlag von Emil Felber /Kleinere Schriften von Reinhold Köhler 2./

Landgraf Ildikó 2013. Örök körforgásban. Az anekdota műfaja a magyar folklórban. *Ethno-Lore* 30. évf. 114–137. p.

Lengyel Réka 2026. „Jozef Ignác Bajza: René, or A Young Man's Adventures and Experiences: An Edition with Commentary of the First Slovak Novel", *Irodalomtörténeti Közlemények* 130 [megjelenés előtt]

Leščák, Milan 2010. *Humoristické rozprávanie na Spiši (1962–1967). Pokus o výskum frekvencie výskytu*. Bratislava, Ústav etnológie SAV–Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FiF UK–Národopisná spoločnosť Slovenska–Slavistický ústav Jána Stanislava SAV.

Liszka József 2024a. A szóbeliségtől az írásbeliségig – és vissza? Jegyzetek Albert Wesselski korai munkássága kapcsán. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 26. évf. 2. sz. 65–92. p.

Liszka József 2024b. *Semmiségen nagy vár épül…* Egy magyarul hallott tréfa nemzetközi hátteréhez. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 26. évf. 4. sz. 17–44. p.

Liszka József 2025. Príspevky k pravdepodobným prameňom anekdot a facécií Jozefa Ignáca Bajzu. *Etnologické rozpravy* 32. évf. 1. sz., 40–63. p. DOI: https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2025.32.1.01 [Apróbb, inkább formai módosításokkal a szöveg nyomtatott formában is hozzáférhető: In Liszka József: *Bezhraničnosti. Etnologicko-folkloristické aspekty (nielen) kultúry na maďarsko-slovenskom etnickom rozhraní*. Šamorín–Komárno, Fórum inštitút pre výskum menšín–Výskumné centrum európskej etnológie 2025, 85–109. p.]

Liszka József 2026. Jozef Ignác Bajza szlovák anekdotagyűjteménye magyar vonatkozásairól. *Ethno-Lore* 43. évf. [megjelenés előtt]

Lixfeld, Hannjost 1977. Alten: Die drei Alten. In *Enzyklopädie des Märchens 1.* Berlin–New York, De Gruyter, 383–387. h.

Minárik, Jozef 1978. Bajzova kniha humoru. In Bajza, Jozef Ignác: *Veselé príbehy a výroky*. Bratislava, Tatran, 273–285. p.

mo [Otruba, Mojmír] 1985. Antonín Borový. In *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce I*. Forst, Vladimir et al. ed. Praha, Academia, 275. p.

Molnár Szabolcs 1989. A hamar elmélyű tréfák egybeszerkesztője. In Andrád Sámuel: *Elmés és mulatságos rövid anekdoták*. Válogatta, a bevezetést írta és a jegyzeteket összeállította Molnár Szabolcs. Bucureşti, Kriterion Könyvkiadó, 5–42. p.

Moser-Rath, Elfriede 1981. Ehefrau (Die widerspenstige Ehefrau). In *Enzyklopädie des Märchens 3,* Berlin–New York, De Gruyter, 1077–1082. h.

Poggio 1906. *Die Facezien des Poggio Fiorentino*. Aus dem Lateinischen übersetzt und eingeleitet von Hanns Floerke. Mit einem literaturwissenschaftlichen Anhang von Albert Wesselski. Privatdruck. München, Georg Müller.

Radváni, Hadrián 1996. *Bibliografia tlačí kníhtlačiarne Václava a Jána K. Jelínka v Trnave 1789–1841*. Martin, Matica slovenská /Špeciálna bibliografia/

S. Sárdi, Margit 2005. Középkori témák a folklórban és az irodalomban. In *Folklór és irodalom*. Szemerkényi Ágnes szerk. Budapest, Akadémiai Kiadó, 102–115. p. /Folklór a magyar művelődéstörténetben/

Szabó Lajos szerk. 1982. *Monda nékik egy példázatot. Száz szépprózai szemelvény 17. századi protestáns prédikációkból*. Válogatta, az előszót írta és a jegyzeteket összeállította Szabó Lajos. Budapest, Európa Könyvkiadó–Helikon Kiadó.

Thierfelder, Andreas 1968. Philogelos. In *Paulys Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft.* Neue Bearbeitung. Begonnen von Georg Wissowa, fortgeführt von Wilhelm Kroll und Karl Mittelhaus. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen harausgegeben von Konrat Ziegler. Supplementband XI. Stuttgart, Alfred Druckenmüller Verlag, 1062–1068. h.

Uther, Hans-Jörg 2004. *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. Part I. Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction; Part II. Tales of the stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales; Part III. Appandices. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia–Academia Scientiarum Fennica.

Uther, Hans-Jörg 2015. *Deutsche Märchenkatalog. Ein Typenverzeichnis.* Münster–New York, Waxmann.

Vade Mecum II. 1776. *Vade Mecum fuer lustige Leute enthaltend eine Sammlung angenehme Scherze, witziger Einfaelle und spaßhafter kurzer Historien aus den besten Schriftsstellern zusammengetragen.* Zweiter Theil. Berlin bey August Mylius, Buchhaendler in der Bruederstraße.

Vade Mecum IV. 1768. *Vade Mecum fuer lustige Leute enthaltend eine Sammlung angenehme Scherze, witziger Einfaelle und spaßhafter kurzer Historien aus den besten Schriftsstellern zusammengetragen.* Vierter Theil. Berlin bey August Mylius, Buchhaendler in der Bruederstraße.

Vade Mecum V. 1775. *Vade Mecum fuer lustige Leute enthaltend eine Sammlung angenehme Scherze, witziger Einfaelle und spaßhafter kurzer Historien aus den besten Schriftsstellern zusammengetragen.* Fuenfter Theil. Berlin bey August Mylius, Buchhaendler in der Bruederstraße.

Vade Mecum VI. 1772. *Vade Mecum fuer lustige Leute enthaltend eine Sammlung angenehme Scherze, witziger Einfaelle und spaßhafter kurzer Historien aus den besten Schriftsstellern zusammengetragen.* Sechster Theil. Berlin, k. n.

Vlček, Jaroslav 1897. K dejinám literatúry slovenskej. I. Bernolák proti Bajzovi. *Slovenské pohľady* 17. évf. 561–568. p.

Wesselski, Albert szerk. 1907. *Heinrich Bebels Schwänke 1–2*. Zum ersten Male in vollständiger Übertragung herausgegeben von Albert Wesselski. München–Leipzig, bei Georg Müller.

Wesselski, Albert 1909. *Mönchslatein. Erzählungen aus geistlichen Schriften des XIII. Jahrhunderts.* Leipzig, bei Wilhelm Heims.

Wulfram, Hartmut 2011. Sehen und Gesehen werden. Der lachende Demokrit bei Horaz und Juvenal. *Wiener Studien* 124. évf. 143–164. p.

Zellinger Alajos 1893. *Egyházi írók csarnoka. Esztergom-főegyházmegyei papság irodalmi munkássága. Bio- és biblio-graphiai gyűjtemény*. Nagyszombat, a szerző sajátja.

Žeňuchová, Katarína 2016a. Humoristická a zábavná próza v diele J. I. Bajzu medzi literatúrou a folklórom. In *Jozef Ignác Bajza v kultúrnom a literárnom kontexte*. Žeňuchová, Katarína ed. 2. doplnené vydanie. Bratislava, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV–Slovenské komitét slavistov–Obec Dolné Dubové, 79–96. p.

Žeňuchová, Katarína 2016b. Z archívnych prameňov a najnovších výskumov o J. I. Bajzovi. *Slavica Slovaca* 51. évf. 1. sz. 71–79. p.

József Liszka

The Chattering Barber and His Companions: An Attempted Orientation in the "Eternal Cycle" of an Anecdote Group

Jozef Ignác Bajza's collection of anecdotes and facetiae, which holds pioneering significance in Slovak literary history, was published in Trnava (Nagyszombat) in 1795. In 1978, Jozef Minárik re-issued this compilation—long considered a rare book—translated into modern standard Slovak. Subsequent editors and analysts, aware that Bajza's texts essentially reflect the same worldview as that known through the Italian figures Arlotto, Gonella, and Poggio (who relied on medieval and Eastern precursors) or the German Bebel (an unwitting precursor of the Reformation), touched upon the direct sources of the Bajza anecdotes, primarily suspecting Latin, German, and Polish models. While the characteristic features of Bajza's storytelling and style are ab ovo applicable to the centuries-old genre itself—and are thus not unique to him alone—they also resonate in the similar work by the Hungarian author Sámuel Andrád (1789–1790). Furthermore, one of the plausible direct or indirect precursors to all of these can be found in the pages of the monumental German anecdote collection Vade Mecum (1774–1777), authored in whole or in part by Friedrich Nicolai. This study argues for the direct Hungarian (and indirect German) sources of nearly half of Bajza's anecdotes and facetiae.